

Een mislukt boek: “Andouerpis Antwerpen”

In 2007 publiceerde Alfred Michiels het boek “Andouerpis Antwerpen”, met als ambitieuze ondertitel “Nieuwe zoektocht naar de betekenis van de naam Antwerpen en de vroegste geschiedenis van de Antwerpenaars”. De auteur, een gepensioneerd kaderlid van een grote bank, is licentiaat in de klassieke filologie en houdt zich volgens de tekst op het boekomslag onder meer bezig met filologisch-historisch onderzoek, numismatiek en toponymie.

In zijn “Verantwoording” stelt Michiels dat hij doorheen de beschikbare historische bronnen een zoektocht wil ondernemen “naar de betekenis van de naam Antwerpen en naar de herkomst van de Antwerpenaars”. Hij acht dat volstrekt nodig omdat volgens hem “de voornaamste bronnen nooit volledig wetenschappelijk werden onderzocht”, hoe beperkt het aantal bronnen voor de oudste geschiedenis van Antwerpen ook is. Voor zijn betoog richt hij zich voornamelijk op de oudste twee bronnen. Enerzijds is er de *Vita Eligii*, levensbeschrijving van de heilige Eligius, in leven bisschop van Noyon-Doornik in het midden van de 7de eeuw. In die bron worden in twee korte passages de “Antwerpenaars” vermeld met de termen *andouerpenses* en *andouerpis*. Anderzijds is er een Merovingische munt uit de 7de-8ste eeuw. Daarop staat de plaatsnaam *Anderpus* vermeld, waarvan men aanneemt dat hij op Antwerpen slaat. Uiteraard hebben eerdere onderzoekers ook die naamvormen bij hun studie betrokken, maar volgens Michiels hebben zij daarbij de context verwaarloosd, d.w.z. de betekenis van de passages in de héle *Vita* en vergelijking van de munt met andere Merovingische munten.

Michiels stelt dan dat de grondige filologische studie van de ganse *Vita* en de numismatische en taalkundige ontleding van de munt hem tot de conclusie hebben geleid dat de historici tot heden op een verkeerd spoor zaten. De naam *Antwerpen* kan volgens hem niet van Germaanse origine zijn. Om dat aan te tonen heeft hij gezocht naar parallellen uit de Romeinse wereld (stenen opschriften) en in de Romaanse en Keltische toponymie.

In zijn boek neemt hij zich voor om eerst chronologisch de vroegere verklaringen te analyseren. Daarna zal hij aantonen dat de Germaanse dienen afgewezen. Tot slot wil hij bewijzen “dat de Gallo-Romeinse (verlatijnst Keltische) verklaring niet alleen de meest historisch aanvaardbare betekenis biedt, doch ook de enige die taalkundige logica inhoudt en aan de spelling en de wetten van de taalevolutie beantwoordt”.¹

Bij dit alles richt Michiels zich tot gespecialiseerde lezers maar ook tot de algemeen in geschiedenis en taalcultuur geïnteresseerde leken. Om die reden begint hij zijn boek met enkele inleidende vulgariserende hoofdstukken over taalkundige terminologie, de verwantschap van de Indo-Europese talen, de cultuur van de Indo-Europeanen en ook over de vroegste geschiedenis van onze gewesten en de volkeren die er leefden. Bovendien geeft hij een “beknopt geschiedkundig overzicht en status

¹ MICHIELS A., *Andouerpis Antwerpen, Nieuwe zoektocht naar de betekenis van de naam Antwerpen en de vroegste geschiedenis van de Antwerpenaars*, Rumst, 2007, p. 7.

quaestionis van de toponymie in Vlaanderen”, waarbij hij zijn kritiek niet spaart op Carnoy, De Vries, Gysseling en de germanisten in het algemeen. Hij verwijt hen dat ze vaak tot absurde verklaringen zijn gekomen omdat ze alle namen vanuit het Germaans wilden verklaren en niet genoeg open stonden voor mogelijk Keltische namen.² Hij betreurt het verder dat in Vlaanderen aan de universiteiten nog steeds “de eigenaardige idee overheerst dat de toponymie van Vlaanderen het werkerrein is van germanisten”.³

Door Michiels voel ik mij als germanist en toponymist aangesproken.⁴ In mijn kritiek op zijn boek zal ik mij daarom vrijwel uitsluitend concentreren op de taalkundige aspecten van de door hem behandelde plaatsnamen. De beoordeling van zijn historische gissingen en beschouwingen over persoons- of volkerennamen laat ik aan anderen over. Bovendien is het voornamelijk mijn bedoeling te wijzen op wat er aan Michiels’ opvattingen fout is, niet om een uiteenzetting te geven over de “juiste” verklaringen.

1. Prelude één: enkele plaatsnamen in de marge

Hoewel het Michiels te doen is om de naam *Antwerpen*, geeft hij in de marge ook zijn verklaring ten beste voor een aantal namen uit de grote omgeving van Antwerpen. Voor een deel van die namen sluit hij zich aan bij de verklaringen, achterhaald of niet, uit de bekende naslagwerken van Carnoy, De Vries, Gysseling.⁵ Bij andere geeft hij een eigen verklaring en daar valt soms wel wat tegen in te brengen. Ik beperk mij tot twee namen.

1.1. *Kelmont, Chaumont, Kalmthout*

Volgens Michiels zouden het Nederlands-Limburgse *Kelmont* en het Waals-Brabantse *Chaumont-*

² Dat deze opmerking onterecht is, zal iedereen beamen die de publicaties van betrokkenen kent. Op p.49 suggereert Michiels zelfs dat Gysseling bepaalde namen, die volgens Michiels Keltisch zijn, met opzet zou hebben weggelaten: “Sommige namen waar Gysseling het moeilijk zou mee gehad hebben, komen in zijn toponymisch woordenboek zelfs helemaal niet voor, vb. Retie, Rettigny, Kelmont, Kelmis, enz.” Dit is onder de gordel want Michiels weet (MICHIELS, o.c., p.65) dat de namen gewoon bij Gysseling niet voorkomen omdat ze, voor het opzet van Gysseling, niet vroeg genoeg geattesteerd zijn in originele documenten. Het Toponymisch Woordenboek geeft namelijk alle plaatsnamen uit originelen tot 1226 en alle plaatsnamen uit bronnen tot 1200 die niet in origineel voorhanden zijn. Het biedt bovendien vaak geen verklaring, met name wanneer de naam ofwel te doorzichtig ofwel totaal ondoorzichtig is. Voor Gysseling waren etymologieën trouwens ook niet de essentie van zijn woordenboek. Het voornaamste doel van Gysseling was: een filologisch zo betrouwbaar mogelijke grondslag te leggen voor toekomstig onderzoek en daartoe een corpus van accurate lezingen en dateringen te bieden. Zie VAN LOON 2008. Verder in deze bijdrage gebruik ik TW als afkorting van het bekende Toponymisch Woordenboek van Gysseling.

³ MICHIELS, o.c., p.67.

⁴ Nadat ik Michiels’ boek gelezen had in het voorjaar van 2008 heb ik even overwogen om een kritiek te schrijven. Achteraf heb ik dat idee laten varen omdat “het sop de kool niet waard was”, zoals ik ook aan Michiels liet weten. Toen Michiels in het najaar van 2008 echter met een e-mail weer op zijn boek terugkwam (cf. infra bij *Rumst*), heb ik besloten om toch maar één en ander duidelijk te maken. Vandaar deze bijdrage.

⁵ Het gaat om CARNOY 1948-1949, DE VRIES 1961, DE VRIES 1962 en GYSSELING 1960 (TW). Bij de keuze van zijn attestaties gaat Michiels vaak selectief te werk. Daarbij blijkt dat hij soms vormen aanhaalt die in zijn theorie passen en andere verzwijgt. Zo verwijst hij geregeld naar De Vries o.c., zonder aan te geven over welke van de vier door hem in bibliografie vermelde publicaties van deze auteur het gaat. De lezer moet er zelf achter komen dat Michiels daarbij vormen uit De Vries 1961 (bijv. van *Rumst*, *Zemst*) vermeldt omdat ze hem van pas komen, ook al zijn ze in De Vries 1962 terecht weggelaten.

Gistoux een voorhistorisch woord *kalm* ‘hoogte, berg’ bevatten, terwijl het tweede lid het Romaanse woord *mont* ‘berg’ is.⁶ Het zouden bijgevolg hybride namen zijn met een specifieke structuur: een leenwoord of naam uit een vreemde taal vormt samen met een vertaling hiervan in de eigen taal een nieuw woord of nieuwe naam. Michiels geeft daarbij als voorbeelden enkele Franse en één Duitse naam, o.a. opgediept uit Gysseling (TW). Hij verzwijgt daarbij echter de verklaring die Gysseling ervan geeft, evenals andere namen uit TW die in de richting van een andere verklaring wijzen. Natuurlijk bestaan er hybride namen⁷ en natuurlijk zullen er in Gallië Keltische namen het element *kalm* bevatten. Maar dat betekent niet dat men elke ogenschijnlijk gelijkaardige naam over dezelfde ka(l)m mag scheren. Veel van dergelijke namen gaan immers terug op Romaans *calvum montem* (acc.) ‘de kale berg’ en de attestaties liegen er vaak niet om: Chaumont-Gistoux, 1155 *Caluum montem, de Caluo monte*; Chaumont-Porcien, 1087 *de Caluo monte*; Chaumont (Florennes), 1012 *in Caluo monte*; Kalmuth, 1158 *in Kalemunte* (alle TW). Des te onbegrijpelijker is het dat Michiels bij zijn “*kalm=hoogte*”-namen (alle uit Dazat en Rostaing) ook Chaumont-Devant-Damvillers vermeldt, geattesteerd als *Calmontis villa* in de 11de eeuw en door Dazat & Rostaing terecht verklaard als ‘kale berg’!⁸

Helemaal erg wordt het wanneer Michiels glashard stelt: “Ook Kalmthout is zo te verklaren”. Voor deze naam baseert hij zich op Carnoy’s attestatie *Calmehoet* uit 1145. Volgens Michiels bestaat deze naam uit twee woorden voor ‘hoogte’, namelijk “het voorhistorische woord *Calm*” en “het Middelnederlandse *hō-ta*” (sic!).⁹ Zowat 2000 jaar geleden zou er in de buurt van het huidige Kalmthout dus, als ik het goed begrijp, een hoogte of berg door de plaatselijke Kelten met “de Kalm” zijn aangeduid. Wars van alle klankwetten bleef die naam doorheen de eeuwen ongewijzigd bestaan tot in de middeleeuwen. Toen plakten de mensen er een vertaling tegenaan, wat leidde tot de naam *Calmehoet*. Voor die vertaling zouden de middeleeuwers het zogenaamd Middelnederlandse *hōta ‘hoogte’ hebben gebruikt. Van de *-hoet* maakten ze achteraf *hout*, vermoedelijk om latere toponymisten in de val te lokken. Spijtig genoeg weet Michiels niet dat er nooit een Middelnederlands woord *hōta* bestaan heeft. Evenmin weet hij dat de attestatie bij Carnoy waardeloos is en dat het moet zijn 1146 *Calmetholt* (TW).¹⁰

Tot slot nog dit. Hoe konden onze middeleeuwse voorouders het Keltische *Kalm* voorzien van een Middelnederlandse vertaling als zij het woord niet eens begrepen? Michiels schreef immers zelf: “We moeten er rekening mee houden dat de Keltische en Latijnse plaatsnamen die de Germaanse bewoners vanaf de 5de eeuw hadden overgenomen, voor deze laatsten geen betekenis hadden. Zij kenden de woorden niet die aan die plaatsen een welbepaalde betekenis gaven”.¹¹

1.2. Turnhout

Een andere volgens Michiels hybride naam is *Turnhout*. Een “voorhistorisch” woord *tur* ‘talud, vooruitspringende hoogte’ werd door de Kelten overgenomen en door toevoeging van een achtervoegsel *-no* aan hun verbuigingssysteem aangepast.¹² Het zou volgens Michiels in een hele

⁶ MICHIELS, o.c., pp.27-28. Michiels spreekt weliswaar van het “Henegouwse” Chaumont, maar uit de attestaties (ontleend aan TW) blijkt dat hij Chaumont-Gistoux bedoelt.

⁷ Zoals *Monteberg*, door Michiels geciteerd uit TW.

⁸ DAUZAT & ROSTAING 1963.

⁹ MICHIELS, o.c., p.28.

¹⁰ Vermoedelijk is tijdens het afschrijf- of publicatieproces van Carnoy’s boek de -l- van -holt als -e- gelezen.

¹¹ MICHIELS, o.c., p.59.

¹² MICHIELS, o.c., p.58.

reeks Keltische plaatsnamen voorkomen, van *Turnu* tot *Tournay* en *Doornik*.¹³

Bovendien meent hij dat dit *turno-* ook het eerste lid is van *Turnhout*. Het tweede lid van die naam zou overigens niet *-hout* zijn, daar de oudste vormen geen *-h-* bevatten: 1021 *Tournoutervoerde*, 1186 *Turnolt*. De schrijfwijze *Tournout* in 1021 kan er volgens Michiels op wijzen dat de naam dezelfde oorsprong kan hebben als bijvoorbeeld het Franse *Tourdun* (dép. Gers) < *Turnodunum*. Dit laatste is samengesteld uit Keltisch *Turno-* ‘hoogte’ en Keltisch *dunon*, wat ook ‘hoogte, heuvel’ betekent, later ‘versterking op een heuvel’. De naam *Turnhout* (< *Turnolt* < *Tournout* < *Turnoud < **Turn(o)udunum*) zou dus een naam zijn die tweemaal werd overgenomen en aangepast, eerst door de Kelten en daarna (als volksetymologische vervorming?) door de Germanen. Indien *Turnhout* van *Turnodunum komt, aldus Michiels, dan hebben we evenals bij het Franse *Tourdun* andermaal te maken met een hybride naamconstructie, namelijk voorhistorisch *tur(no)* (= hoogte) en Keltisch *dunum* (=hoogte) zoals Kelmont (cf. supra). “De volksetymologie kan van *Turnout* “Turnholt” gemaakt hebben, dat dan later verder evolueerde naar *Turnhout*.”¹⁴

Ook tegen deze “verklaring” valt weer heel wat in te brengen. Ik beperk me tot een paar duidelijke tekortkomingen. Ten eerste is Michiels’ geknutsel op drijfzand gebouwd. Het berust namelijk op de zogenaamd oudste attestatie uit 1021, weer ontleend aan Carnoy, die ze zelf ontleende aan (toponymisch bedenkelijke) bronnen zoals Kreglinger en LeRoy.¹⁵ Het gaat hierbij om de enige attestatie van de naam met *-ou-*, die overigens niet uit een originele bron komt en die bovendien berust op een kopieerfout.¹⁶ Ten tweede is er maar één *h-loze* vorm, uit 1186, onmiddellijk gevolgd door een vorm mét *-h-* uit 1187. Ten derde is het appellatief inderdaad pas als *hout* geattesteerd in de 13de eeuw, maar in plaatsnamen treedt het veel vroeger op, bijvoorbeeld in diverse onvervalste ‘bos’-namen zoals 1114 *Ruhout*, 1139 *Auerhout*, 1185 *Buchoute*, 1187 *Echout*, 12de eeuw *Torhout* etc. Bovendien zijn die namen voordien met *-holt* geattesteerd, zodat er geen twijfel bestaat over hun betekenis. Ten vierde is het onzin dat men door volksetymologie van *Turnout* “Turnholt” zou gemaakt hebben. Dat is de kar voor het paard spannen. Of was het misschien omdat men in de 12de eeuw wist dat *-holt* in de 13de eeuw toch tot *-hout* zou evolueren? Dat Michiels zich baseert op achterhaalde bronnen, geen onderscheid maakt tussen attestaties uit kopieën en originelen, geen rekening houdt met verschillen in klankwaarde of taalevolutie tussen Keltische, Romaanse of Germaanse woorden of namen etc., hoeft niet gezegd te worden. Toch blijkt hij (p.59-60) er zich niet alleen terdege van bewust dat voorhistorische en Keltische namen later soms door de Germanen werden aangepast, hij weet ook dat die namen vaak de invloed ondergingen van de eigen Germaanse tongval en vervormd konden geraken door het Germaanse aanvangsaccent. En bovendien schrijft hij: “Door de langdurige overlevering ondergingen deze namen dan nog eens de gevolgen van de Germaanse klankevolutie.”¹⁷ Bij *Turnhout* zou dit alles niet gebeurd zijn? Nu is het wel zo, dat Michiels bij zijn behandeling van de naam *Turnhout* duidelijk laat merken dat het slechts om een hypothese gaat (“kan”, “indien”, “kan”) en daarom zal ik mijn verdere opmerkingen beperken tot

¹³ Voor *Turnu* verwijst Michiels naar Gysseling (TW), die het echter verklaart als een collectief bij ‘doorn’.

¹⁴ MICHIELS o.c., p. 59.

¹⁵ LE ROY J., Notitia Marchionatus Sacri Romani Imperii, hoc est urbis et agri Antverpiensis (...), Amstelaedami, 1678, p.389; KREGLINGER A., Mémoire historique et étymologique sur les noms des communes de la province d’Anvers, Bruxelles, 1847, p.16.

¹⁶ Wellicht een verschrijving door anticipatie van de *-ou-* in de tweede lettergreep van *Tournoutervoerde* en dus *Turnoutervoerde*, en mogelijk invloed van *Torhout*, dat wél vaak met *-ou-* geattesteerd is. Ook hier verwijst Michiels, p.65, aan Gysseling dat hij de vorm *Tournoutervoerde* niet vermeldt in TW (cf. noot 2).

¹⁷ MICHIELS o.c., p.60.

een paar vragen. Indien *Tournout* ontstond uit **Turn(o)udunum*, waar is de *-dunum* dan naartoe? Vanwaar komt in *Tournout* de *-u-* na *Turno-*? Heeft de “voorhistorische” *t-* (dus volgens Michiels van vóór de komst van de Kelten, dus van vóór de 3de eeuw vóór Christus)¹⁸ geen klankverschuiving meegemaakt? Moest de *-o-* van *turno-* niet tot *-a-* evolueren in het Oergermaans? En moest de *-u-* niet tot *-o-* evolueren door a-Umlaut in het Gemeengermaans? Moet de *-ou-* in *Tour-* als *-oe-* gelezen worden? Hoe evolueert ze dan tot de huidige *-ü-*? Ten slotte: dat de naam *Turnhout* evenmin Keltisch is als bijvoorbeeld de naam *Duitsland* hoeft geen betoog.¹⁹

2. Prelude twee: enkele plaatsnamen in het Antwerpse

In zijn vierde hoofdstuk levert Michiels enkele voorbeelden van verklaringen van plaatsnamen uit de streek rond Antwerpen om te illustreren “hoe toponymisten tewerk gaan”, maar wellicht evenzeer om een aantal namen het etiket Keltisch op te kleven, en zo te suggereren dat de achteraf te behandelen naam *Antwerpen* geen geïsoleerd Keltisch fenomeen is.

Voor de meeste namen beperkt hij zich in dit overzicht tot de bekende verklaringen uit de literatuur, d.w.z. normaliter slechts uit Gysseling (TW), Carnoy en De Vries. Bij de meeste Germaanse namen kan ik volstaan met hier en daar een kanttekening. Bij de (soms alleen door Michiels) als Romaans of Keltisch beschouwde namen is vaak wel wat meer commentaar nodig.

2.1. Germaanse namen in het Antwerpse

Een correcte verklaring wordt gegeven van *Boechout*, *Borsbeek*, *Willebroek*, *Broechem*, *Hove*, *Berchem*, *Edegem*, *Waarloos*. De naam *Hoboken* betekent niet echt ‘hoge beuken’ maar ‘aan de hoge beuken’ (datief meervoud); *Borgerhout* bevat niet ‘berk’ (Gysseling) maar ‘borg’, d.i. de Antwerpse burcht; *Aartselaar* bevat geen persoonsnaam maar is een combinatie van aard en laar; *Schilde* kan zowel de riviernaam *Schijn* bevatten als ‘schijnend’; wegens de dialectuitspraak geldt voor *Schoten* de verklaring van Gysseling (Germ. **skauta*, niet *shot*); *Merksem* is een samenstelling van *mark* ‘grens’ en *heem*; *Hemiksem* bevat wel degelijk *Haming*; *Wijnegem* moet van een oude *wîg*-naam komen, niet van *Wino* of *Wini*; *Wommelgem* is een *-inganaam*; *Walem* bevat waarschijnlijk de persoonsnaam *Walho*; *Mortsel* bevat *mortel* ‘drassige plaats etc.’, normale vorm *Mortenzele*.²⁰

2.2. Keltische en Latijnse namen in het Antwerpse (volgens Michiels)

Ook bij deze namen wil ik niet op alle slakken zout leggen, onder meer omdat de verklaring van sommige namen te onzeker is, of omdat Michiels soms een verklaring gist zonder de minste argumentering te leveren. Overigens wijken sommige van zijn verklaringen niet of nauwelijks af van

¹⁸ MICHIELS, o.c., p.32.

¹⁹ Zie over de naam *Turnhout* verder VAN OSTA W., De plaatsnaam *Turnhout* en andere namen met *-hout*, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, LXXIX (2007), pp.469-496.

²⁰ Voor de verklaring van deze namen verwijs ik naar mijn bijdrage aan het op het getouw staande woordenboek van Vlaamse gemeentenamen.

de thans aanvaarde. Zo is *Beveren* inderdaad de ‘beverrivier’, is *Kontich* de ‘woonplaats van Contius’²¹ en komt *Wilrijk* uit *Villariacum*, weliswaar niet met de betekenis ‘woonplaats van Villarius’ maar als nederzetting bij een grotere vicus of villa.²²

2.2.1. Ekeren

Volgens Michiels is de naam ontstaan uit *akerno, proto-Keltisch voor ‘esdoorn’. Die verklaring komt in conflict met zijn eigen uitspraak dat “elke gereconstrueerde naam niet alleen de test van de taalwetten inzake klankevolutie moet ondergaan, maar tegelijkertijd een aanvaardbare betekenis moet hebben. (...) het moet een logische plaatsaanduiding zijn.”²³ In oorsprong is *Ekeren* immers een waternaam (‘de esdoorn’?). De discussie rond *Ak-ar-onna is daarbij al vele decennia achterhaald.²⁴

2.2.2. Deurne

Voor Michiels is enige klankovereenkomst voldoende om de naam te vergelijken met *Doornik* (< *Turnacum*), met *Tourduin* (< *Turnodunum*) en ook met *Turnhout* (volgens hem < *Tournout* < *Turnodunum). Hij herkent in *Deurne* dus weer het Keltische leenwoord *Turno ‘talud, vooruitspringende hoogte’ en reconstrueert *Turno* > *Turne* > *Durne* > *Dorne* > *Deurne*. Waarom hetzelfde *turno de ene keer tot een naam met T-anlaut evolueerde (*Turnhout*), de andere keer met D-anlaut (*Doornik*, *Deurne*) laat Michiels onbesproken, net zoals de verschillen in het vocalisme: u [oe] zowel naar [ü] als [o]. *Deurne* kan daarentegen probleemloos worden verklaard uit Germaans *thurnînô bij *thorn* ‘doorn’ met als betekenis ‘de doornige’. Vermoedelijk sloeg de naam oorspronkelijk op een met doornstruiken beplante schans als primitieve wijkplaats voor de bevolking.²⁵

2.2.3. Reet en Retie

Voor Michiels komen *Reet* en *Retie* beide uit *Restiacum* ‘woning van Restus’ zoals het Franse *Rety*. Het verschil tussen *Reet* en *Retie* zou komen doordat *Retie* nog langer dan *Reet* onder de invloed heeft gestaan van de Romaanse klemtoon op de tweede lettergreep, m.a.w. “op het ogenblik dat de Germanen de naam hebben overgenomen, was *Restiacum* reeds geëvolueerd tot het Romaanse stadium van *Rethí*.”²⁶ Dit alles beweert Michiels op grond van de volgens hem enige voor *Reet* overgeleverde schrijfwijze (1439 *Reeth*, uit De Seyn) en twee attestaties van *Retie*, nl. 1260 *Rethie* en 1264 *Rethy* (uit De Vries en De Seyn). Wie wat beter zoekt, zal echter meer attestaties vinden en

²¹ Een verwijzing naar de germanisten ROELANDTS en VAN PASSEN was daar echter wel op zijn plaats geweest: ROELANDTS K., Bijdrage tot de studie van de Vlaamsche -ACUM-namen, in: *Feestbundel Van de Wijer* I(1944), pp.289-329; VAN PASSEN R., Geschiedenis van Kontich; VAN PASSEN R., Toponymie van Kontich en Lint, Koninkl. Vlaamse Acad. Voor Taal & Lett., Gent, 1962; ROELANDTS K., Over de geschiedenis van de gemeente en de naam Kontich n.a.v. het werk van R. Van Passen, in: *Naamkunde*, 21(1989), pp.193-197.

²² Zie weer VAN PASSEN R. & ROELANDTS K., Toponymie van Wilrijk, uitg. gemeentebestuur Wilrijk, 1967; VAN PASSEN R., Geschiedenis van Wilrijk, uitg. gemeentebestuur Wilrijk, 1982.

²³ MICHIELS, o.c., p.64.

²⁴ VAN OSTA W., De plaatsnaam *Ekeren*, in: *Jaarboek Heemkring Ekeren* 24(2006), pp.22-40.

²⁵ VAN LOON 2000:30-31. Op te merken valt dat het TW voor *Deurne* uiteraard niet spreekt van *dhurninum* en *dhurnu* maar correct van *thurninum*, *thurnu*! De beginconsonant wordt weergegeven door de *thorn* [þ], maar voor Michiels is dat blijkbaar niet duidelijk. Michiels verwijst bovendien op p.79 naar diverse oude vormen van *Deurne* bij Diest of Tourinnes-La-Grosse etc. (uit DE SEYN) die niet in TW voorkomen en zeker niet met de betekenis ‘talud’. Frans *Thour* is bij TW inderdaad geattesteerd als 1189 *de Turno*, maar zonder verklaring.

²⁶ MICHIELS, o.c., p.81.

bovendien merken dat het bij *Reet* en *Retie* om twee namen met verschillende oorsprong gaat. Voor *Reet* vindt men o.m. 1235 *Riht*, 1236 *Rith*, 1266 *Reeth*, 1340 *Rieth*, 1351 *Reet*. Voor *Retie* 1264 *Rethie*, 1266 *Rethia*, *Rethie*, 1300 *Rethye*, 1364 *Retie*. De naam *Reet* is vrijwel zeker niets anders dan het Middelnederlandse *rede* ‘berijdbare weg, rijweg’.²⁷ De naam *Retie* zou kunnen ontstaan zijn door suffix-ervanging (-iacum > -ium > -io, -ie) uit Gallo-Romaans *Retium, ouder *Retiacum, afleiding van de Latijnse persoonsnaam *Retus* of *Rhetus*.²⁸ Hij betekent dan ‘het goed, de woonstede, de villa van een zekere Retus’. De overgang van -iacum naar -y in het Romaans vond echter niet plaats in de tijd van de aankomst van de Germanen, zoals Michiels schijnt te denken, maar in de Latijns-Frankische tijd.

2.2.4. Boom

Deze naam is voor Michiels te weinig specifiek, kan dus niet gewoonweg “ten Boeme” betekenen. Als rechtgeaarde keltomaan gaat hij de oplossing wat verder zoeken. Dit keer in Brits Keltisch gebied. Daar treft men, aldus Michiels, “in een 3de-eeuwse Romeinse reisgids, het *Itinerarium Antonini*, de naam *Bomio*. Volgens Rivet en Smith stond dit gelijk aan een plaatsnaam *Bouium*, gezien in het Keltisch de letters m/v vaak omgewisseld worden. De naam zou komen van *bou* ‘rond’, met achtervoegsel -io betekent dit dan ‘plaats voor runderen’. Een naam *Bouium* kan door de latere Germaanssprekende inwijkelingen gemakkelijk gehoord en begrepen worden als het woord *boom* (volksetymologie).”²⁹

Michiels moet slecht gelezen hebben, want Rivet en Smith schrijven helemaal niet dat de letters m/v in het Keltisch “vaak omgewisseld” worden. Zij stellen daarentegen dat *Bomium* moet worden gecorrigeerd in *Bovium*, mede blijkens een tweede *Bovium* (in Denbighshire), dat als *Bovio* in hetzelfde *Itinerarium* staat. Eventueel, zo menen zij, zou het bij *Bomium* om een plaatselijke variant kunnen gaan, die dan zijn parallel vindt in de m/v afwisseling die wordt aangetroffen in de naam van de Keltische godheid *Bormo* of *Borvo*, god van de warmwaterbronnen, die in beide spellingen op twee onderscheiden inscripties verschijnt: *Borvoni et Damonae/Bormoni et Damonae* (datief). Tot zover de m/v die “vaak omgewisseld” wordt! De auteurs zeggen ten slotte dat de naam een afleiding lijkt te zijn van Brits *bov- ‘koe’ + *jo-suffix en dan misschien ‘cow-place’ betekent. Er bestaat dus geen twijfel dat de hier besproken naam als *Bovium* (met -v-) moet gelezen worden (vgl. Lat. *bos -bovis*, Middelwelsh *buw* en het Engelse adjectief *bovine*, uit Laatlatijn *bovinus*) en daarbij is helemaal niet duidelijk hoe dat in godsnaam tot *Boom* kon ontwikkelen. Of dacht Michiels misschien dat *Bouium* (met -ou-) als “Boejoem” moet gelezen worden (vgl. verder ‘Andoe(w)erpis’)? Dat staat inderdaad dicht bij de uitspraak van *Boom* in het Antwerpse dialect! Maar germanisten zien dat anders.³⁰

2.2.5. Rumst en Zemst

Bij zijn uitleg over de namen *Rumst* en *Zemst* overtreft Michiels zo niet Becanus dan toch zichzelf. De auteur begint zijn exposé glashard met de volgende mededeling: “Namen op -*ost*, -*osta* en -*esta* komen van een (Belgisch) Keltisch woord *osta, niet overgeleverd in bekende bronnen.”³¹ Het is,

²⁷ ROELANDTS K., Inleiding, pp.9-15, in: LAMOT B., *Hoe Boom groeide*, Antwerpen, 1957, p.13.

²⁸ ROELANDTS K., Bijdrage tot de studie van de -acum-namen, in: *Feestbundel Van de Wijer I* (1944), pp.289-329.

²⁹ MICHIELS, o.c., p.83.

³⁰ Over de plaatsnaam Boom, zie VAN OSTA W., De boom van *Boom*, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, LXXVI (2004), pp.31-40.

³¹ MICHIELS, o.c., p.83.

zo zegt hij, verwant aan het Latijnse *ostium* ‘monding, toegang’ en kan in plaatsnamen aan rivieren betekenen: een ingang tot de rivier, monding, aanlegplaats, of haven (vgl. Latijn *Ostia*, de haven van Rome). En: “Deze namen op *-osta* komen in Keltisch gebied enkel voor in het gebied der Belgae voor plaatsen aan rivieren gelegen.”

Op dit door hem gepostuleerde, niet overgeleverde, Keltische woord zal hij verder enkele naamverklaringen baseren. Eerst aan de beurt is *Rumst*, de naam van een nederzetting aan de Rupel. Michiels gaat uit van de attestaties 1150 *Rumesta*, 1162 *Rumest*, 1202 *Rumpsdorpe* (voor **Rumpstdorpe*) en vermeldt daarbij: “*Rumpst* blijft verder de officiële schrijfwijze tot na de eerste wereldoorlog in de 20ste eeuw.” Daarna volgt zijn naamverklaring. We worden daarbij lichtelijk ontgoocheld, want die is vrij beknopt: “De oorsprong is **Rupelosta* of **Ruperosta*. Met inlassing van tussen-m (epenthese) evolueert dat naar **Rumpesta*, en verder naar zowel *Rumesta* als *Rumpst*. Beide vormen leiden tenslotte tot *Rumst*. Betekent dus: ‘aanlegplaats aan de Rupel’.”³²

Voor de naam *Zemst* (aan de Zenne) geeft hij welgeteld één attestatie: 1150 *Sempst*. Dan volgt de naamverklaring, even beknopt als die van *Rumst*: “De oorsprong is **Senosta*, dat met inlassing (epenthese) van p, cfr. kader, evolueert naar **Senposta*, **Semposta* (m door assimilatie van de n aan de p) en verder naar *Sempst*, en tenslotte tot *Zemst*. Betekent dus ‘aanlegplaats aan de Zenne’.”³³

Tot slot wijst hij op het parallellisme tussen *Rupel* > *Rumpsdorpe*, *Rumpst*, *Rumst* en *Zenne* > *Sempst*, *Zemst* en merkt op: “De medeklinkers ‘m’ of ‘p’ worden tussengelast om de uitspraak te vergemakkelijken. *Rupel-osta* of *Ruper-osta* wordt *Rumpesta*, en *Sen-osta* wordt *Semposta*.” Als voorbeeld van m-epenthese verwijst hij naar het Latijn *rumpo* ‘ik doorbreek’ en de verleden tijd *rupi* en als voorbeeld van p-epenthese naar het Franse *dompter* ‘temmen’ uit Volkslatijn *domtare*.

Voor de goede orde beperk ik mijn commentaar op deze verklaringen tot de opsomming van enkele punten. Voor mensen van het vak zullen zelfs die wellicht te uitgebreid zijn, maar de ervaring leert dat men Michiels niet duidelijk genoeg kan zeggen waarover het gaat.

1) De twee gegeven voorbeelden van epenthese (*rumpo*, *dompter*) zijn beide van een totaal verschillende orde en de vermeende epenthese in *rumpo* heeft alvast geen uitstaans met het “vergemakkelijken” van de uitspraak.

2) De attestaties waarop Michiels zich baseert, zijn niet bepaald het nec plus ultra. Bij die voor *Rumst* komt de oudste uit De Vries 1961 en is niet origineel; ze werd overigens gecorrigeerd in De Vries 1962. De laatste komt uit De Seyn en is volkomen onbetrouwbaar. Goede attestaties zijn: 1157 *Rumeste*, 1162, 1167, 1223 *Rumest* (TW), 1327, 1328, 1330 *Rumste*, 1330 *Ruemste*, 1331 *Rumste*, 1344 *Rumesta*, 1347, 1358 *Rumste*.³⁴ De enige attestatie van *Zemst* (*Sempst*) haalt Michiels weer uit De Vries 1961. Ook die werd in De Vries 1962 verwijderd. De juiste oudste vorm is 1181 *Semse* (TW en De Vries 1962), maar die past natuurlijk minder in Michiels’ verhaal.

3) Zelfs in de 14de en 15de eeuw was de vorm zonder -p- in *Rumst/Zemst* nog de normale. De -p- is gewoon een latere invoeging tussen -m- en -s-, een bekend verschijnsel dat zeer gebruikelijk was vooral vanaf het midden van de 14de eeuw. In oude teksten krioelt het van vormen zoals *compt*, *nempt*, *bempt*, *incompste* en ook namen zoals *Kalmthout*, *Riemst*, *Rumst*, *Zemst* ontsnapten niet aan

³² MICHIELS, o.c., p.83.

³³ MICHIELS, o.c., p.84. De andere namen waarin Michiels **osta* vermoedt (*Riemst* < **Reinosta* > **Reinposta* > **Reimposta* > **Reimpst* of **Reimost* > *Riempst* of *Riemst*), *Diest* (< *duo* ‘twee’ + *osta*) en *Aalst*, liggen niet “in het Antwerpse” en bedek ik maar met de mantel de liefde.

³⁴ GOETSTOUWERS, De oorkonden der abdij Rozendaal der orde van Cîteaux, Tongerlo, 1956.

die evolutie.³⁵

4) De hier besproken p-epenthese is een “natuurlijk” verschijnsel; in de uitspraak van de combinatie m + dentaal ontstaat de -p- als het ware spontaan. Bij gepostuleerd *Senosta > *Senposta is ze daarentegen totaal onverklaarbaar. Om de uitspraak gemakkelijker te maken zal het alvast niet geweest zijn. Integendeel, het is zelfs gemakkelijker om *Senosta (> *Zennest) te zeggen dan *Senposta (> *Zempst).

5) Zelfs indien *osta* zou bestaan hebben en de riviernaam *Rupel* of *Ruper* zou geluid hebben ten tijde van het ontstaan van de naam *Rumst* (wat niet het geval is), dan valt de evolutie van *Rupelosta/*Ruperosta* naar *Rumst* nog allerminst te verklaren. Blijkbaar zonder reden verdwijnt de -lo- of -ro- en ontstaat *Rupesta. Dan treedt het verschijnsel op van de -m-epenthese, ter plekke bedacht door Michiels, en *Rupesta wordt *Rumpesta. Waarom? *Rupesta is toch eenvoudig om uit te spreken? En wanneer valt de vermeende m-epenthese te dateren? Waarom treedt ze pas op bij *Rupesta en niet bij *Rupelosta? Of pas later bij *Rupst? In het laatste geval zou men nog het argument van de eufonie kunnen inroepen, maar anderzijds zijn er dan ondertussen wel wat veel letters op onverklaarbare wijze (-elo-) verdwenen.

6) In een e-mailbericht van 3 november 2008 meldt Michiels triomfantelijk dat hij “een onweerlegbaar bewijs” gevonden heeft voor zijn Keltische naamverklaring van *Rumst*. Hij noemt dit keer zijn reconstructie “een samenstelling van *Rupera* (oudste schrijfwijze voor de rivier *Rupel*) en *osta*”, die als *Ruperosta en na m-epenthese tot *Rumpesta evolueerde, en verder tot zowel *Rumesta* als *Rumpst*.³⁶ Nu is hij echter op een ander *Rumpst* gestoten, de naam van een gehucht aan de Kromme Rijn in Bunnik bij Utrecht. De oudste schrijfwijze daarvan uit de 9de eeuw is *Ruprest* en “Dit is de exacte missing link tussen *Ruperosta* en *Rumpst*, met merkwaardig genoeg dezelfde epenthese van de M.” (Michiels’ vetjes). Tot zover een geëxalteerde Michiels, die bovendien meent dat de Keltische naam van de Kromme Rijn dus waarschijnlijk ook oorspronkelijk *Rupera* was.

Het spijt me, maar ik vrees dat ik even een domper moet zetten op Michiels’ enthousiasme, want afgezien van wat boven al tegen zijn etymologie werd ingebracht, kunnen de volgende kanttekeningen worden gemaakt. Ten eerste valt het bij de etymologie van Michiels op dat het er een komen en gaan is van letters. De m komt erin en de r gaat eruit (*Ruperosta > *Rumpesta), de p gaat eruit (*Rumpesta > *Rumesta*), komt er terug in (*Rumest* > *Rumpst*) en gaat er weer uit (*Rumpst* > *Rumst*). Nu zijn alle betrouwbare oude vermeldingen van *Rumst* p-loos en pas later komt de -p- erin, volgens Michiels zelf in zijn e-mail “vanaf de latere middeleeuwen”, dus na 1300. Hoe valt dat te rijmen met de volgens Michiels hier bijbehorende 9de-eeuwse vorm *Ruprest*? Ten tweede luidde zelfs de naam van “onze” *Rupel* oorspronkelijk niet *Rupera. Hij gaat daarentegen terug op Latijn *rūpīna* ‘kloof’ en is in de middeleeuwen aanvankelijk geattesteerd als *Rupene*.³⁷ Ten derde is de vorm *Ruprest* al lang bekend en te vinden in TW, maar met de vermelding ‘onbekend, prov. Utrecht’. Ten vierde is het document waarin de geïsoleerde vorm *Ruprest* voorkomt een 11de-eeuwse kopie

³⁵ Zie bijv. VAN LOEY 1957, §107 opm.2 over p-epenthese tussen -m- en t,s,n. Vergelijk ook *domtare* > *dompter*. In de naam *Kalmthout* verschijnt pas ca.1300 *Calmpthout* met -p-, *Rumst* evolueerde tot *Rumpst* etc. Voor Limburg vond MOORS (1952:411-412) dat de vormen met p er bijna even talrijk zijn als die zonder p in woorden zoals *beemd*, -noemd, *Kermt* etc. Voorbeelden: *bampt*, *beempt*, *beemps*, *bempde* etc., *Kermpt*, *compt*, *genaempt* etc. Voor Gent (TAVERNIER-VEREecken 1968:578) is er p-invoeging genoteerd in de 11de-12de eeuw met *Tempseca*, in de 13de eeuw met *Willempskerke*.

³⁶ Voor de waarde van de attestatie *Rumesta*, zie hoger. De oudste attestatie van *Rupel* is niet *Rupera* (cf.infra).

³⁷ DE VLEESCHOUWER 1975.

van een 10de-eeuwse tekst.³⁸ Veel belangrijker is echter, ten slotte, dat in het document niet *Ruprest* staat maar *Ru̇pst*, met een afkortingsteken boven de p.³⁹ Die afkorting werd in de *Diplomata Belgica* verkeerdelijk opgelost als ‘re’ (*Ruprest*), door MULLER (1920) als ‘er’ (*Ruperst*), door SLOET (1872), HENDERIKX (1987) en KÜNZEL (1989) correct als -m- (*Rumpst*). Kortom: *Ru̇pst* (met boven de p een afkortingsteken) werd “verkeerdelijk getranscribeerd als *Ruprest* in plaats van *Rumpst*.”⁴⁰

3. De apotheose: de naam *Antwerpen*

In de volgende bladzijden zal ik Michiels’ visie over de benaming *Antwerpen* meer in detail bekijken, maar in een notendop komt ze neer op het volgende.

3.1. Michiels’ verklaring in een notendop

Hij verwerpt de heersende Germaanse verklaring want hij voelt er zich “door de bronnen toegedreven om voor de verklaring van de naam *Antwerpen* in de eerste plaats te gaan zoeken in het Keltisch-Latijns taalidoom.”⁴¹ Hij komt tot die conclusie nadat hij de oudste vermeldingen heeft bestudeerd: *Andouerpenses* en *Andouerpis* in de *Vita Eligii* (8ste eeuw) en *Anderpus* op een Merovingische munt (7de-8ste eeuw). Hij leidt daaruit af dat met die vermeldingen de naam van een volk bedoeld is, de *Andouerpi*, en dat het volk de naam heeft gegeven aan de latere stad *Andouerpis*. Hij reconstrueert voor de volksnaam dan een Latijnse vorm *Ambaeduæripiis en neemt aan dat het daarbij om een Latijnse vertaling gaat van een oorspronkelijk Keltische naam *Ambidouesrepi of *Andouesrepi, met de betekenis ‘bewoners van beide oevers’.

Daarna formuleert hij zijn hypothese over de taalkundige evolutie van de naam *Andouerpis*. Daarbij zet hij uiteen hoe *Andouerpis* “klankwettig” vanuit de oorspronkelijke Keltische of Latijnse vorm rechtstreeks naar de moderne Franse vorm *Anvers* evolueerde. De Germaanse vormevolutie vertrekt volgens hem pas later, van het stadium *Andouéris* (4de-7de eeuw?).⁴²

Na zijn taalkundige verklaring van de naam vraagt Michiels zich o.m. af waar de vermoedelijke oorspronkelijke locatie van het oude *Andouerpis* te zoeken is en stelt dat er in Vlaanderen veel meer Keltische namen bewaard zijn dan germanisten denken, daar zij de geschiedenis van onze gewesten te simplistisch hebben geschetst. “Wij moeten een einde stellen aan de Keltosepsis of

³⁸ De tekstuitgave in de *Diplomata Belgica* p.338 wordt omschreven als een 11de-eeuwse kopie van een 10de-eeuwse kopie van de 9de-eeuwse tekst. Bij KÜNZEL e.a. (1989) vindt men echter 918-948 kop. einde 11de eeuw, met voor de datering verwijzing naar BLOK D.P., Het goederenregister van de St.-Maartenskerk, in: *Mededelingen voor Naamkunde* 1957, p.89-104. Het document is niet meer dan een lijst van goederen en horigen van de St.-Maartenskerk te Utrecht. Er is nauwelijks context. Er komen bekende plaatsen in voor maar ook veel niet-lokaliserbare. De hier behandelde naam komt slechts voor in het zinnetje: *In Ru̇pst similiter*. De uitgave van Gysseling-Koch heeft de spelling *Rup(re)st*. MULLER (1920, p.43) heeft daarentegen *Ruperst* met als vermelding in voetnoot: *Rumpst* onder Bunnik. Bij SLOET (1872, oork.nr.96) staat in deze goederenlijst (ca.960) echter: *In Rumpst similiter*.

³⁹ Zie facsimile reproductie van het handschrift in *Diplomata Belgica* II, LXXXIII.

⁴⁰ HENDERIKX P.A., *De beneden-delta van Rijn en Maas*, Hilversum, 1987, p.97. Zie ook KÜNZEL 1989, p.308: *in Rugru(m) totum sancti Martini. In Ru[m]pst similiter*.

⁴¹ MICHIELS, o.c., p.126.

⁴² MICHIELS, o.c., p.160.

Germanomanie inzake plaatsnamen en taalgebruik in Vlaanderen”, zo schrijft hij.⁴³

In wat volgt, zal ik stap voor stap de gissing van Michiels weergeven, met bij elke stap enige kritische commentaar.

3.2. De Germaanse visie, Michiels’ visie en kritiek daarop

3.2.1. De oudste bron: Vita Eligii

3.2.1.1. Visie Michiels

Aan het begin van zijn relaas bekijkt Michiels eerst een van de oudste en belangrijkste bronnen, de Vita Eligii, de levensbeschrijving van de H. Eligius, bisschop van Noyon-Doornik. In de Vita worden gebeurtenissen verhaald van ca.650, maar ze is geschreven in het begin van de 8ste eeuw. Er komen twee fragmenten in voor die belangrijk zijn voor de verklaring van *Antwerpen*. In een eerste fragment wordt er verhaald dat Eligius door zijn bisdom trok om nog heidenen te bekeren. *Sed Flandrenses atque Andouerpenses, Fresiones quoque et Suevi et barbari quique circa maris litora degentes (...) primo eum hostili animo et aversa mente susceperunt. (...) postmodem uero (...) pars maxima trucis et barbari populi, relictis idolis, conuersa est.*⁴⁴ Uit de opsomming (*Flandrenses, Andouerpenses, Fresiones, Suevi*) leidt Michiels af dat met “Antwerpenaars” niet zomaar de bewoners van één stad of burcht werden bedoeld, maar dat ze een volk vormden van voldoende omvang om in een opsomming te worden geplaatst van te bekeren volkeren, naast andere zoals de Zeeuwen, Friezen en de Vlamingen.

Ook in het tweede fragment is volgens Michiels sprake van de Antwerpenaars, niet van de stad Antwerpen: *Multum praeterea in Flandris laboravit, iugi instantia Andouerpis pugnauit, multosque erroneos Suevos convertit.*⁴⁵

De Vlamingen noemt de scribent nu niet *Flandrenses* (mv. van *Flandrensis*) maar *Flandri* (mv. van *Flandrus*); zo ook noemt hij de Antwerpenaars nu *Andouerpi*. Dit “in Flandris” is een ablatiefconstructie en betekent ‘onder de Vlamingen, in het land van de Vlamingen’. De vorm *Andouerpis* kan volgens Michiels theoretisch de datief meervoud zijn bij *pugnare* of de ablatief meervoud (*in*) *Andouerpis*, dus “hij voerde strijd **tegen** de Antwerpenaars of **bij** de Antwerpenaars”. Hij neemt echter aan dat het hier wel de ablatief moet zijn. Immers, indien *pugnare* met datief wordt gebruikt om “strijd uit te drukken tegen personen (en ook steden, enz.)” dan verwacht men een bijgeplaatste soortnaam van plaats.

Andouerpis is volgens Michiels in ieder geval niet de stad, maar de naam van een volksgroep, zoals

⁴³ MICHIELS, o.c., p.176.

⁴⁴ In de vertaling van Michiels: *Doch de Vlamingen en de Antwerpenaars, en tevens de Zeeuwen en de Friezen, en de barbaarse kustbewoners (...) ontvingen hem aanvankelijk met vijandschap en afkeer. Nadien echter (...) keerde het grootste deel van deze ruwe en barbaarse bevolking zich af van hun afgoden (...) en bekeerde het zich (...).*

⁴⁵ Vertaald volgens Michiels: *Bovendien had hij het zwaar te verduren bij de Vlamingen, streed met niet aflatende ijver bij de Antwerpenaars en bekeerde vele dwalende Zeeuwen.* Op te merken valt dat Michiels soms -u- voor -v- spelt, soms niet, hoewel de bron waar hij naar verwijst (KRUSCH 1902) overal -v- heeft, ook in *Andoverpenses* en *Andoverpis*. In de uitgave van de Vita door de Bollandisten wordt eveneens overal -v- gespeld (GHESQUIERUS 1785). GYSSELING (1947) geeft zijn handschrift (Nat. Bibl. Parijs) consequent weer met overal -u- voor -v-, bijv.: *Sed Flandrenses atque Andouerpenses, Fresiones quoque et Sueui et barbari quique circa maris litora degentes ... Multum preterea in Flandris laborauit, iugi instantia Andouerpis pugnauit, multosque erroneos Sueuos conuertit* (mijn cursief).

hij ook afleidt uit de afwezigheid van een bijvermelde plaatsaanduiding zoals *civitas*, *urbs* etc. In de eerste vermelding van Antwerpen als stad (836) wordt ze omschreven als *civitas* en dat bevestigt volgens Michiels zijn visie, daar *civitas* meestal naar een volksstam verwijst.⁴⁶

Eligius bezocht dus een volk, de *Andouerpi*, en niet de stad, waar hij overigens als bisschop van Doornik niets te zoeken had, aldus Michiels, want Antwerpen lag in het bisdom Kamerijk. Bovendien bezocht hij de Antwerpenaren die binnen zijn bisdom woonden, m.a.w. aan de linkeroever van de Schelde. Bijgevolg woonden de Antwerpenaars dus blijkbaar aan beide zijden van de Schelde. Voor Michiels' naamverklaring van *Antwerpen* zal dat later belangrijk blijken.

3.2.1.2. Kritiek

Bij Michiels' relaas passen enkele kritische opmerkingen.

1. In de "Verantwoording" van zijn boek beweert Michiels dat vroegere onderzoekers (historici, germanisten...) weliswaar steeds de oudste bronnen in verband met Antwerpen vermeld hebben (de Vita en de munt) maar dat ze de context hebben verwaarloosd.⁴⁷ Die bewering is alvast onterecht wat de germanisten betreft (cf. infra).

2. Michiels zelf gist dat Eligius alleen de linkeroever van de Schelde zou hebben bezocht, daar de rechteroever buiten zijn bisdom lag. Hij wuift daarbij wel wat te gemakkelijk de opmerking van Verhulst weg dat de grenzen van de bisdommen toen niet vastlagen.⁴⁸ Die opvatting is overigens later nog duidelijk geformuleerd door Milis waar hij het heeft over het ontstaan van de bisschoppelijke organisatie in de Merovingische periode.⁴⁹

3. Dat *Andouerpis* niet de naam van de stad is maar van een volksgroep leidt Michiels ook af uit de afwezigheid van een bijvermelde plaatsaanduiding zoals *civitas*, *urbs*, *oppidum* e.a. Hij beweert namelijk: "Nergens immers wordt in de vita Eligii een plaats genoemd zonder toevoeging van een bijgestelde soortnaam die een localiteit aanduidt, zoals *civitas*, *castrum*, *oppidum*, *urbs* etc."⁵⁰ Ter illustratie geeft hij daartoe "alle vermeldingen van plaatsnamen in de Vita".

Daarbij valt een en ander op te merken. Ten eerste zijn het niet alle plaatsnamen; hij vermeldt bijv. niet *Rotolio* (Rueil), *Sterpiniacus* (Estrepigny), *Stratoburgo*, *Tornacensis civitas*, *Matascensis urbis* (Mâcon), *Bituricas civitatem*, *Turonis in urbe* e.a. Ten tweede werden sommige namen blijkbaar fout genoteerd, bijv. *Lemovecas* in plaats van *Lemovicas*, *Catalacinse* in plaats van *Catalanense* e.a. Ten

⁴⁶ MICHIELS, o.c., p. 125 en 162.

⁴⁷ Michiels wil ook wel eens de context verwaarlozen. Zo vermeldt hij op p.109 gewoon 1019 *Anduuerpensi*, zonder te zeggen dat het om een adjectief in de ablatief gaat: in *comitatu Anduuerpensi*.

⁴⁸ VERHULST (1978:18): "De grenzen van de bisdommen waren op dat ogenblik vaak niet vast bepaald", met verwijzing naar GANSHOF 1949:295. Die auteur stelt: "Men moet zich de verschillende bisdommen en kerkprovincies niet voorstellen als districten met vast bepaalde grenzen. Er zijn niet slechts plaatsen geweest, waaromtrent twijfel en twist bestonden, maar zelfs gehele streken. Het is b.v. onmogelijk te zeggen tot welk bisdom Toxandrië in de eerste helft van de achtste eeuw behoorde." (met verwijzing naar DE MOREAU, Histoire de l'Eglise en Belgique, 1947, I-2, p.68).

⁴⁹ MILIS (1981:267): "De oude Romeinse indeling met een Belgica Secunda, verdeeld in een aantal *civitates* werd zonder veel aanpassingen het kader van deze bisschoppelijke indeling. Hiermee is niet gezegd dat ook de grenzen van deze bisschoppelijke *civitates* precies die van de Romeinse bestuurlijke indeling zouden zijn geweest. Over de precieze afbakening van de bisschopsgrenzen in de vroege middeleeuwen zijn we immers zeer onvolledig ingelicht. Daarenboven zijn er aanwijzingen dat Frankische deelkoninkrijkes uit de 5de eeuw medebepalend zijn geweest voor de begrenzing."

⁵⁰ MICHIELS, o.c., p.98.

derde staan er in de Vita wel degelijk namen zonder bijgestelde soortnaam, bijv.:

*Alio rursus tempore dum apud **Parisius** commemoratur...;*⁵¹

*nunc operatus est cum Eligio famulo suo **Bituricis** (Bourges);*

*Alio vero tempore cum Eligius Monasterium suum in territorio Lemovicino visitasset, atque inde rediens **Bituricas** devenisset, voluit videre quemdam ... cujus bona fama ab omnibus tunc Bituricae urbis hominibus celebrabatur;*

*te vero moneo ne ulterius **Tornacum** redire appetas;*

*in monasterio quod sanctus vir construxit **Noviomo** (Noviomum = Noyon);*

*monachus **Noviomo** veniens;*

*haec omnia quidem in **Compendio** geruntur (Compiègne).*

Het is dus niet juist, zoals Michiels stelt, dat “Andouerpis de enige uitzondering in de vita (zou) zijn waar er geen plaatssoortnaam als bijstelling bij de naam werd gevoegd”.⁵² Bijgevolg wordt Michiels’ opmerking afgezwakt “dat Eligius geen stad of versterking met de naam Andouerpis heeft bezocht.”

4. Dat in de oudste vermelding van Antwerpen als stad sprake is van *civitas*, ziet Michiels ook als een bewijs voor de Keltische oorsprong. Hij springt daarbij nogal losjes om met de karakterisering *antiek, Gallo-Romeins* en *Keltisch*. Op p.104 stelt hij dat er op munten plaatsnamen voorkomen die hun **antieke Keltische** namen behielden, andere die alleen de naam van de (Keltische) stam bewaarden, waarvan ze de hoofdplaats waren. De eerste groep noemt hij enkele regels verder *steden die hun Gallo-Romeinse naam behielden*. Antwerpen behoort tot de tweede categorie en bevat dus de naam van de Keltische volksstam. Op p. 107 heet het dat met *civitas* in de oorkonden vaak een van oorsprong **Gallo-Romeinse** stad wordt bedoeld met centrale functie op administratief en kerkelijk vlak; op p.162 blijkt *civitas* hoofdzakelijk gebruikt te worden voor **antieke** steden die de hoofdplaats waren van een **antieke** volksstam. Op p.140 stelt hij dat men de ablatief meervoud (*Andouerpis*) enkel aantreft bij plaatsnamen ontstaan uit de cluster **Keltische nederzetting** + naam van de (Keltische) volksstam. De accusatief meervoud wordt op munten dan weer alleen gebruikt voor **antieke Keltische** volksstammen, terwijl de ablatief meervoud in geschreven bronnen alleen gebruikt wordt voor **antieke** steden van **Gallo-Romeinse** oorsprong (p.162). De Antwerpenaars waren een **antieke Keltische** volksstam (p.163). Michiels zal het mij willen vergeven, maar mij is bij dit alles niet helemaal duidelijk hoe het als *civitas* aangeduide Antwerpen, dus een **in oorsprong** Gallo-Romeinse stad, een **antieke Keltische** nederzetting was, en haar naam ontleende aan de **antieke Keltische stam** waarvan ze de hoofdplaats was. (mijn vetjes) Zelfs voor Michiels moeten er toch een paar jaartjes verschil liggen tussen de antieke Keltische en de Gallo-Romeinse periode?⁵³

5. Dan is er, ten slotte, de kwestie van de naamval in het tweede Eligius-citaat. De oude vermelding in de Vita (*Andouerpis pugnavit*) kan inderdaad theoretisch zowel een datief als een ablatief meervoud bevatten. Dat impliceert echter niet noodzakelijk dat er slechts een keuze is tussen de twee door Michiels voorgestelde betekenissen: “hij voerde strijd tegen de Antwerpenaars of bij de Antwerpenaars”. Zelf gelooft hij niet dat het hier om de strijd *tegen* de Antwerpenaars gaat, hoewel

⁵¹ GHESQUIERUS (1785:217) merkt hierbij op dat men bij de schrijvers van de 7de eeuw vaak *Parisius* leest voor *Parisiis*, en zelfs voor *Parisios*.

⁵² MICHELS, o.c., p.99.

⁵³ Taalkundig onderscheidt men in onze tijdrekening de volgende periodes: Vulgair Latijn (1ste-5de eeuw), Gallo-Romaans (6de-9de eeuw), Oudfrans (10de-13de eeuw). De “antieke Keltische” periode lag uiteraard vóór die van het vulgair Latijn.

pugnare ook met de datief wordt geconstrueerd. Men verwacht dan immers, zo stelt hij, “bij een onverbogen plaatsnaam een bijgestelde soortnaam van plaats”, waarmee hij wellicht zo iets bedoelt als *Andouerpis castro pugnavit*. Een wat vreemde opmerking, want het gaat hier niet om een onverbogen plaatsnaam.⁵⁴ Zoals Michiels zelf stelt, heeft Eligius namelijk niet de stad bezocht en heeft hij geen “strijd geleverd” tegen de stad, maar tegen de bevolkingsgroep “de *Andouerpi*”. Een “bijgevoegde soortnaam van plaats” (*oppidum, civitas, urbs, castrum, villa* etc.) is hier dus helemaal niet aan de orde. Die “bijgevoegde soortnaam” treedt immers alleen op bij lokaliteiten, niet bij personen.

Indien met *Andouerpis* de Antwerpenaren bedoeld zijn en indien *Andouerpis* hier bij *pugnare* behoort, dan is, in tegenstelling tot wat Michiels beweert, een datief net aangewezen. Om strijd uit te drukken tegen personen, steden etc. wordt *pugnare* normaliter gebruikt met *cum, adversus, contra*. Het kan ook met de datief maar dan heeft het de **overdrachtelijke** betekenis ‘tegen iets strijden, zich verzetten, iemand tegenspreken, twisten, in botsing komen, in conflict komen, verschillen van mening, ruziën, zich kanten tegen, bestrijden’ en dat past wel beter bij de activiteiten van Eligius.⁵⁵ Hij heeft immers niet echt fysiek ‘strijd geleverd’ met de Antwerpenaars, maar hij heeft onafgebroken moeten “vechten” voor zijn ideeën en het heidense gedrag van de *Andouerpi* moeten bestrijden.⁵⁶ In Michiels’ redenering kan de passage dus perfect de betekenis hebben ‘hij kwam geregeld in botsing met de Antwerpenaren’.

Michiels opteert voor de ablatief meervoud. Dat is begrijpelijk want enerzijds duidt in het klassieke Latijn de constructie *in* + ablatief meervoud (*in Sequanis*) inderdaad de bewoners aan (*in het land van de Sequani*) en anderzijds is het voor zijn verdere hypothese belangrijk dat *Andouerpis* een ablatief is.⁵⁷ Michiels’ keuze is niet alleen begrijpelijk, ze is zelfs gedeeltelijk correct, zij het niet in de zin zoals door Michiels bedoeld. *Andouerpis* is in het Merovingische Latijn van de Vita Eligii namelijk een Vroegromaanse locatief. De oorsprong daarvan ligt in de Romeinse tijd bij vooral Noordfranse civitates: Mettis, Atrebatis, Tungris, Remis, Suessionis (cf. infra). Dit toponymische meervoud werd in het Romaans later een mode.⁵⁸ Aan de Romaanse locatief beantwoordt in

⁵⁴ Pas verderop zal blijken dat volgens Michiels de stad Antwerpen haar naam erfde van het Keltische volk der *Andouerpi* en wel in de vorm van de ablatief meervoud *Andouerpis*. De vorm *Andouerpis* is dus zowel de volksnaam in de ablatief meervoud als de onverbogen plaatsnaam.

⁵⁵ Zie bijv. LEWIS 1879 (1998); VAN WAGENINGEN 1965; GLARE 1976 en vertaalwoordenboeken Latijn-Nederlands zoals dat van MULLER F. en RENKEMA E.H.

⁵⁶ De gradatie in het verzet tegen Eligius die Michiels (p.97) meent te bespeuren, is pure speculatie. Bij de Vlamingen zwoegde hij, had hij het lastig (*laboravit*), bij de Antwerpenaren, aldus Michiels, streed hij (*pugnavit*), werd hij lijfelijk bedreigd en werd hij wellicht gewapenderhand weggejaagd, “misschien met riekens en gaffels”. Overigens zegt Michiels zelf: “Nergens vernemen we in de vita dat Eligius met een legerbende steden ging bestrijden om de inwoners daarna te bekeren.” En hij begrijpt zeer goed dat Eligius voor de Antwerpenaars “een vreemde predikant was die de plaatselijke bevolking in het harnas joeg door op zijn weg de “heidense” heiligdommen en beelden te vernielen” (p.97-98). Dat hier dus een datief bij *pugnare* best op zijn plaats is, ziet Michiels blijkbaar niet.

⁵⁷ Michiels verkiest ook de ablatief wegens het parallellisme met de Vlamingen in de citaten: *Flandrenses - Andouerpenses* (nominatief meervoud 3de verbuiging) en *in Flandris - (in) Andouerpis* (ablatief meervoud 2de verbuiging). Om dat parallellisme te vervullen moet hij echter wel “in” toevoegen. Een dergelijke ablatief zonder “in” is weliswaar mogelijk, maar voor steden in het meervoud of van de 3de verbuiging, bijv. *Athenis archontes creabantur*.

⁵⁸ Voor de mode van het Romaanse locativische meervoud, zie: VAN LOON J., Herigers Vita Sancti Landoaldi als prosopografische en historische bron, te verschijnen in de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 2009. Daarin wordt o.m. gesproken over de vele *Villers*, die pas vanaf de 12de eeuw een -s

Germaans gebied de datief-locatief op -m (later -n); vandaar Tungr-is = Tonger-en. Men kan *Andouerpis* hier dus vertalen als ‘te Antwerpen’.

3.2.2. De Merovingische munt

3.2.2.1. Visie Michiels

De tweede naamvorm waarop Michiels zijn theorie over de naam *Antwerpen* steunt is de vermelding *Anderpvs* op een gouden munt uit de 7de-8ste eeuw die rond 1850 gevonden werd te Bath aan de Benedenschelde.

Op gezag van Prou (1892) stelt Michiels dat men bij dergelijke Merovingische munten twee groepen kan onderscheiden wat de plaatsnamen betreft die erop voorkomen:

1) munten met namen van steden die hun Gallo-Romeinse naam behielden, worden op de munt vermeld in de ablatief enkelvoud (*Lugduno* = Lyon, *Cameraco* = Kamerijk, *Triecto* = Maastricht)

2) steden die de naam van het volk erfdien, waarvan ze de hoofdplaats waren (bijv. *Lutetia Parisiorum* > *Lutetia in Parisis* > *Parisis*), staan in de accusatief meervoud op -as, -es, -ou, -us, zelden -os, of in de ablatief meervoud op -is of -es (*Parisius*, *Parisios*, *Treverus*, *Treveris*, *Remus*, *Remos* etc.) In geschreven bronnen zouden deze steden vermeld worden in de ablatief meervoud, bijv. *Parisis*, *Treveris*, *Remis*.

Daar de vermelding *Anderpus* een accusatief meervoud is, behoort onze munt tot categorie 2) en wordt hier de hoofdstad van de *Anduerpi* bedoeld. De spelling *Anderpus* vormt daarbij geen probleem, daar op munten vaak letters ontbreken.

De Antwerpenaars worden dus volgens Michiels in dezelfde reeks geplaatst als Keltische stam naast Parisii, Ambiani, Suessiones, Treveri etc. Ze blijken bijgevolg een Keltische stam geweest te zijn met hoofdstad *Anduerpis*.

Net zoals de Vita Eligii bevat de munt dus geen verwijzing naar de stad, maar naar de Antwerpenaars als volksgroep.

Na de twee oudste bronnen (Vita en munt) overloopt Michiels de overige attestaties van Antwerpen tot 1200, waarbij hij geen onderscheid maakt tussen betrouwbare vormen (TW) en onbetrouwbare kopieën en al eens een steekje laat vallen. Zo schrijft hij 941 *in vico Annuerpis* in plaats van *Annuerpis*.⁵⁹ Het is volgens Michiels de eerste vermelding in onverbogen vorm.

3.2.2.2. Kritiek

Michiels hecht vrij veel belang aan de Merovingische munt met de vermelding *Anderpus*. Of dat terecht is, valt te betwijfelen. Om te beginnen is het niet zeker of de vermelding wel op Antwerpen betrekking heeft. Zo schreef T. Oost: “In numismatische milieus worden recentelijk sterke twijfels geuit of ANDERPUS wel op Antwerpen slaat. (...) Er is slechts één munt met deze legende

---

toegevoegd krijgen.

⁵⁹ Ook verder in zijn boek blijft hij foutief *Annuerpis* schrijven (p. 4, 108, 118, 160, 162, 163), hoewel de spelling in zijn bron correct is (Diplomata Belgica). Misschien omdat de juiste spelling niet past in zijn verklaring uit “Andoewerpis”? Andere pekelzonden van Michiels: op p.27 plaatst hij Chaumont in Henegouwen maar hij heeft het over het Waals-Brabantse Chaumont-Gistoux; op p.61 herdoopt hij Vic Mennen in V. Menten; op p.146 schrijft hij foutief Italiaans *ambidue i uomini* in plaats van *ambidue gli uomini*; op p.208 heet Cunliffe plots Curnliffe; zijn verwijzing op p.143 naar von Wartburg in verband met proparoxytoon moet p.84 zijn in plaats van 48; Kipling citeert hij op p.13 foutief met “East is East and West is West, they will never meet” in plaats van “East is East, and West is West, and never the twain shall meet”.

bekend.”⁶⁰ Overigens gaat het in Michiels’ bron (Prou) bij alle munten waarop een dergelijke volksnaam in de accusatief voorkomt om namen van steden in het huidige Frankrijk, afgezien van een enkele uit Trier. Bij steden uit de regio Keulen of Maastricht is er geen enkele met zulk een accusatief meervoud; de enige uit onze streken zou *Anderpus* zijn. Bij een beschrijving van de munt zegt de Franse numismaticus J. Lafaurie over de keerzijde van de munt: “De afbeelding van het kruis op een soort altaar, opgesteld op een hoge trede, lijkt op geen enkele andere Merovingische munt terug te vinden te zijn, hetgeen de veronderstelling toelaat dat de meester die de stempels van de Antwerpse munt graveerde, heeft gewerkt naar modellen van min of meer verre herkomst, waarbij hij zich tamelijk vrij heeft geïnspireerd.”⁶¹ De vraag lijkt dus niet ongewettigd of het misschien helemaal niet om een Antwerpse munt gaat, zeker niet als men ziet dat de andere munten die in het Antwerpse werden gevonden, geslagen zijn in Metz, Mainz, Cambrai of Duurstede. Misschien valt de herkomst van de munt, die gevonden werd nabij Bath aan de Westerschelde, wel ver van Antwerpen te zoeken, bijvoorbeeld in Scandinavië of Groot-Britannië?⁶²

Wegens de vaak erg corrupte weergave van namen op dergelijke munten is het ook helemaal niet zeker dat op “onze” munt de -u- (Anduerpus), en alléén de -u-, is weggevallen (vgl. *Austa* voor *Augusta*).⁶³ Misschien moet men *Anduuerpus lezen, wat echter niet past in Michiels’ verdere hypothese.

In verband met de naamval mag nog worden opgemerkt dat de accusatief meervoud niet alleen op munten voorkwam. Afhankelijk van tijd en plaats fungeerden zowel accusatief meervoud als ablatief meervoud of locatief als aanduiding van civitates (als plaatsnaam zowel als bewonernaam).⁶⁴ In zijn

⁶⁰ OOST T., Voorgeschiedenis en archeologische vondsten, in: *Van Isacker e.a., Antwerpen Twaalf eeuwen geschiedenis en cultuur*, 1986, pp.22-32, citaat op p.31.

⁶¹ LAFURIE J., De gouden tremissis geslagen te ANDERPUS en andere Merovingische munten gevonden nabij Antwerpen, in: *Warmenbol E. (red.), Het ontstaan van Antwerpen; Feiten en Fabels*, Antwerpen, 1987, pp.157-161, citaat op p.158.

⁶² Misschien kan Michiels, die zich toch vaak slechts door oppervlakkige naamovereenkomsten laat leiden, eens onderzoeken of de volgende namen eventueel in aanmerking komen: in Denemarken *Andrup* (Nordjylland), *Andrup* (Ribe), *Andrup* (Viborg), *Arndrup* (Sønderjylland), *Anderup* (Sønderjylland); in Letland *Andrupene* (Kraslava), in Duitsland *Andrup* (Niedersachsen). Eeuwige roem kan hij verwerven als hij erin slaagt de naam te duiden als *Antrobus* (Cheshire, Engeland), een naam die in 1282 als *Anterbus* vermeld staat en nog steeds onverklaard (wellicht Keltisch?) is.

⁶³ PROU (1909:4): “Il faut reconnaître que l’utilisation des légendes monétaires pour l’étude de la langue demande de minutieuses précautions”. Het ontcijferen is, zo stelt hij, vaak moeilijk, soms onzeker. Vaak is er verwarring tussen letters en zo is het bijvoorbeeld in de 7de eeuw vaak onmogelijk uit te maken of men voor een D of een P staat etc. Vgl. ENGEL & SERRURE (1980:102): “La paléographie monétaire des Mérovingiens offre des incorrections fréquentes et nombreuses. Les lettres retournées, couchées, transposées, incomplètes, émaillent sans cesse les légendes, surtout dans les basses époques.” Overigens vormde niet alleen de taal op munten een probleem. Zie bijv. NORBERG (1968:31): “Le latin de l’époque mérovingienne est un produit artificiel où se trouvent pêle-mêle des réminiscences de la langue littéraire ... des traits appartenant à la langue parlée ... et de pures erreurs. Vers l’an 700, ce latin était devenu tout à fait chaotique.” Een dergelijke taal, waarin de vormen *mur* en *murs* worden weergegeven door *murus*, *muros*, *murum*, *muro*, *muru*, *mure*, *muri* etc., was geen geschikt communicatiemiddel meer voor de administratie etc. Die toestand zou leiden tot de Karolingische renaissance (terug naar antieke spraakkunst en literatuur).

⁶⁴ Het Latijnse *civitas* ging pas in postklassiek Latijn ‘stad’ betekenen. Het duidde aanvankelijk de rechtstoestand aan, i.c. het burgerschap van de bewoners in een bepaald gebied, vervolgens de burgerschap of de collectiviteit van de inwoners, en ten slotte de stad zelf. Het duidde m.a.w. oorspronkelijk dus niet de stad aan, maar de religieuze en politieke gemeenschap der *cives*. “In een Germaanse context correspondeerde dat begrip met een stamgemeenschap, wat verklaart waarom men in de oudheid van de *civitas Batavorum*, *civitas Tungrorum* enz. spreekt.” Pas na de “Constitutio Antoniniana” van 212 werd *civitas* de courante benaming voor ‘stad’ (VAN LOON

studie over het Latijn van Gregorius van Tours schrijft Bonnet dat het gebruik om met de accusatief meervoud van de volksnaam de hoofdplaats van een gebied aan te duiden ertoe heeft geleid dat hij “la forme unique du nom” werd, “quelle que soit sa fonction dans la phrase”. Namen zoals *Turonus*, *Parisius*, etc., konden allerlei functies vervullen en al dan niet vergezeld gaan van voorzetsels (voorzetsels met accusatief of ablatief, bijvoorbeeld *circa Parisius*, *apud Parisius*, *de Parisius*, *a Turonus*). Aanvankelijk en hoofdzakelijk duidden ze (als een locatief) de richting aan naar de plaats in kwestie: *ueniens Aruernus*, *Toronus redire*, *Parisius uenit*, *adueniens Treuerus*.⁶⁵ Verwijzend naar Bonnet voegt Prou eraan toe: “C’était un véritable locatif; sur les monnaies il est suivi soit du mot *civitate*, soit du verbe *fit*.” Hij geeft als voorbeeld o.m. *Tricas civitate* (= Troys) en vermeldt verder dat op de munten de soortnaam normaliter wordt afgekort tot *civitat*, *civit*, *ci* etc.⁶⁶ Vreemd dat Michiels hier niet over rept, hoewel hij anders toch gretig Prou citeert.

Tot slot nog dit. Michiels verwijt de germanisten dat ze geen raad weten met de *-us*-uitgang op de Merovingische munt. Hoe hij erbij komt dat dit voor germanisten een probleem is, weet ik niet. Immers Gysseling spreekt niet over de uitgang in dit specifieke geval, dus weten we niet of hij er een probleem mee had.⁶⁷ En dat Van Loon zou suggereren dat de *-us*-uitgang een foute schrijfwijze zou kunnen zijn, is pertinent onjuist. Hij heeft het niet over de *-us*-uitgang van *Anderpus* maar over het ontbreken van *-w-* (*-u-*). Het is evenmin juist dat, zoals Michiels schrijft, Pottmeyer de *-us* voor Fries aanzag. Ook hij heeft het over het ontbreken van de *-w-* (*-u-*) in *Anderpus* en denkt aan mogelijk Friese oorsprong van de naam omdat de uitval van *-w-* in het Fries voorkomt (Ofri. *andert*, *ondert* voor *antwoord*); hij blijft echter sceptisch want die uitval is pas geattesteerd in 14de-5de eeuw.

3.2.3. De Germaanse verklaring

3.2.3.1. Visie Michiels

In hoofdstuk 7 biedt Michiels een beperkt overzicht van oudere verklaringen van de naam Antwerpen.⁶⁸ In hoofdstuk 8 bespreekt hij dan de gangbare Germaanse verklaringen, eerst die van Gysseling uit *anda-* + **werpum*, datief meervoud van **werpa-*, omschreven als ‘tegen een oever aangeworpen, d.i. aangewassen land’ en later ‘tegenoverliggend aan aangeworpen land’.⁶⁹ Eerder had Michiels die verklaring al verworpen omdat nergens in de bronnen de schrijfwijze “*anda-werp*” verschijnt. Nu werpt hij bovendien op dat indien de oorspronkelijke naam *Andawerpum* ware geweest, de Latijnschrijvende auteurs gewoon *Andauerpum* of *Anduuerpum* zouden geschreven hebben, en daarvan niet een onverbogen *Andouerpis* zouden gemaakt hebben.

Later heeft Van Loon explicieter uiteengezet dat in de naam *Antwerpen* de *-en*-uitgang teruggaat op een datief/locatief meervoud van de afleiding **andawerpja* ‘bewoner van de *Andawerp*’, zodat het geheel dus betekent ‘bij hen die wonen bij de *Andawerp*’.⁷⁰ Met de *andawerp* is wellicht een versterking, een constructie, een aarden wal of schans bedoeld, opgeworpen tegen een dreiging,

2000:158-159, 179-180).

⁶⁵ BONNET 1890:570-571.

⁶⁶ PROU 1896:LXVI-LXVII.

⁶⁷ Hij “moffelt dit probleem weg door er niet over te spreken”, zegt MICHIELS, o.c., p.138.

⁶⁸ Ook fantastische zoals die van HOLZER (1867): *ont-* + *verpo* ‘teelbal’, dus ‘de gecastreerde’!

⁶⁹ Respectievelijk GYSSELING 1947 en TW (1960). Gysselings latere verklaring als ‘zij die bij de grote bocht wonen’ is Michiels blijkbaar niet bekend (GYSSELING 1986).

⁷⁰ Michiels verwijst naar VAN LOON 1982. Diens publicatie van 1986 kent Michiels blijkbaar niet.

misschien de Friese expansiedrang. (cf. infra)

Michiels vindt die verklaring weinig geloofwaardig en vraagt zich o.m. af hoe een Germaanse datievorm op *-um* de uitgang *-is* van *Andouerpis* kan verklaren. Bovendien verwijt hij de germanisten dat ze steeds voorbijgegaan zijn aan de oudste spelling van de naam *Andouerpis*, namelijk met *ou*, die in verschillende bronnen hardnekkig weerkeert tot ca.1200. Het punt dat hij daarbij wil maken is dat in *Andouerpis* de *-ou-* geen weergave is van een Germaanse *-w-*, want die werd geschreven met *-u-* of *-uu-*. Dus indien *Andouerpis* zou komen van een Germaans *anda-werpis*, dan zou er in de oudste bronnen geschreven moeten staan: *Andauerpis*, *Anduuerpis* of *Anduerpis*. Maar er staat nu eenmaal *Andouerpis*, aldus Michiels.

Hij kan ook niet geloven dat een zeer plaatselijke geografische aanduiding als *werp* de naam van een volksgroep of stam zou kunnen zijn.⁷¹

Het bilan van de Germaanse verklaring is ten slotte duidelijk voor Michiels: hij komt “tot de verbijsterende conclusie dat alle verklaringen van *Andouerpis* waarbij wordt vertrokken van Germaans *werpja*, *werpa*, *werpis*, *werp*, *worp*, *werf*, enz., definitief dienen afgewezen te worden.”⁷²

3.2.3.2. Kritiek

Bij zijn verwerping van de Germaanse verklaring heeft Michiels kennelijk enkele zaken niet begrepen. Zo begrijpt hij blijkbaar niet dat **andawerp* een reconstructie is en dus niet in de bronnen verschijnt. Logisch, want *anda-* is Germaans en “de bronnen” zijn Latijns uit de middeleeuwse periode.⁷³

Ook wanneer Michiels stelt dat er geen enkele taalkundige verbinding te leggen is tussen *Andawerpum* en *Andouerpis*, ziet hij over het hoofd dat het **andawerpum* van Gysseling een etymologische reconstructie is in de taal van rond het begin van onze jaartelling. De “Latijnschrijvende auteurs” van Michiels komen veel later en hebben een geëvolueerde volkstaalvorm van **andawerpum* gekend als plaatsnaam, bijvoorbeeld **andewerpen*.

Michiels acht de Germaanse verklaring weinig geloofwaardig en vraagt zich o.m. af hoe een Germaanse datievorm op *-um* de uitgang *-is* van *Andouerpis* kan verklaren. Bovendien schort er volgens hem iets aan de door Gysseling geschetste Romaanse evolutie, daar er nergens een grafie *Andwerpas* is overgeleverd. Het antwoord op deze bezwaren is al door Gysseling gegeven: de Germaanse meervoudsuitgang leeft in toponiemen in het Nederlands en Duits voort als datief meervoud (*-um*, nu *-en*), in het Romaans als accusatief (*-as*, nu *-es*) en wordt in Latijnse documenten veelvuldig gelatiniseerd als ablatief (*-is*).⁷⁴ Gysselings Romaanse vorm is weer een reconstructie en dat heeft Michiels opnieuw niet begrepen.⁷⁵ De vorm *Andoverpis* is, zoals hoger al vermeld, een

⁷¹ Waarschijnlijk net zoals ‘huis bij het moeras’ (broek-zele) nooit een aanduiding kan zijn voor een wereldstad als Brussel? Overigens gaat het niet om een plaats die genoemd werd naar een “werp”, maar om de bewoners die daar bij wonen.

⁷² MICHIELS, o.c., p.138.

⁷³ In het Gotisch is zowel het voorzetsel *and(a)-* overgeleverd als talrijke ermee samengestelde woorden zoals *andabeit*, *andahait*, *andahafts*, *andasets*, *andanem*, *andawaurdi* etc. Zie bijv. BRAUNE W., *Gotische Grammatik*, Halle-Saale, 1939; KRAUSE W., *Handbuch des Gotischen*, München, 1953; WRIGHT J., *Grammar of the Gothic language*, Oxford, 1954. Vgl. ook Middelnederlands *aenwerp* en *werplant*. Voor de *-ja-*afleiding, met datief meervoud *-jam* (in het Gotisch; bij ons *-um*), vgl. Gotisch *baurgs*, met de afgeleide bewonersnaam *baurgja*.

⁷⁴ GYSSELING 1978.

⁷⁵ De vorm is overigens niet nodig om tot *Anvers* te komen, zie Michiels zelf (p.145,160). De evolutie werd geschetst in GYSSELING 1947. Ter verontschuldiging van Michiels mag worden ingeroepen dat Gysseling vaak karig is met zijn uitleg of niet altijd duidelijk maakt dat het om reconstructies gaat. Het is ook een zwak punt in Gysselings *Toponymisch Woordenboek* dat hij systematisch Oudgermaanse oervormen reconstrueert, ook voor

Vroegromaanse locatief (ablatief) in het Merovingische Latijn van de in Romaans gebied geschreven Vita Eligii.

Michiels verwijt de germanisten ook dat ze steeds voorbijgegaan zijn aan de oudste spelling van de naam *Andouerpis*, namelijk met *ou*, die in verschillende bronnen hardnekkig weerkeert tot ca.1200.⁷⁶ Bij deze, wat Michiels noemt “fundamentele kritiek”, kan het volgende worden opgemerkt. Ten eerste zijn de germanisten er helemaal niet aan voorbij gegaan. Integendeel, al in 1947 ging Gysseling uit van de bekende citaten uit de Vita Eligii.⁷⁷ Ten tweede is het overdreven te stellen dat de “ou in verschillende bronnen hardnekkig weerkeert”. Michiels heeft welgeteld 5 attestaties bijeengezocht. Slechts één ervan (980) komt voor in TW. Begrijpelijk, want de overige komen uit enkele onbetrouwbare kopieën van kronieken.⁷⁸ Ten derde hebben de germanisten, in tegenstelling tot Michiels, de *ou* niet als [*oe*] maar minstens correcter als *ov* gelezen, zoals trouwens iedereen die zich over de Vita gebogen heeft, van Divaeus (1566) tot Ghesquierus (1785) en de door Michiels geciteerde Krusch (1902).

Volgens Michiels is in *Andouerpis* de *-ou-* geen weergave van een Germaanse *-w-*, want die werd geschreven met *-u-* of *-uu-*, zodat bijgevolg *Andouerpis* niet van een Germaans *anda-werpis* kan komen. Ook hier zijn voor Michiels blijkbaar weer enkele verduidelijkingen nodig. Ten eerste weten zelfs germanisten hoe de Germaanse *-w-* gespeld werd; ze weten zelfs hoe de *-w-*klank in het klassieke Latijn gespeld werd.⁷⁹ Ten tweede is er geen enkele germanist die ooit beweerd heeft of ooit zal beweren dat *Andouerpis* **komt van** **anda-werpis* (cf.supra). Ten derde moet de naam op de Merovingische munt volgens Michiels gelezen worden als *Anduerpis*. Wat is dat anders dan **and-werpis*, latinisering met *-u-* voor de in het Latijn niet bestaande *-w-*? Ten vierde vormt de *-o-* van *Andouerpis* voor germanisten geen probleem.⁸⁰ Men zou ze kunnen verklaren als het resultaat van een evolutie *a > o* onder invloed van onmiddellijk volgende *w*.⁸¹ Er is echter nog een andere verklaring. De *-ou-* is wél de weergave van een Germaanse *-w-*. De *-o-* van *Andouerpis* is namelijk typisch voor het Vroegromaans, dat een grote spellingonzekerheid kende inzake de weergave van de Germaanse bilabiale /w/. Zo spelde men in de Merovingische tijd vaak *o* voor *w*, bijvoorbeeld in namen zoals

---

plaatsnamen die duidelijk veel later ontstonden. Dat werkt zelfs voor ingewijden soms verwarrend, temeer omdat hij daarbij ook niet met een sterretje aangeeft of het om een geattesteerde vorm gaat of niet. Zie hierover VAN LOON 2008:18.

⁷⁶ Op p.138 geeft Michiels toe dat de *-u-* de weergave van *-w-* kan zijn: **And(a)uērpis* als weergave van **andawerpis*. Dat de *-w-* wel vaker door een enkele *-u-* werd weergegeven, is bekend en mag blijken uit enkele voorbeelden: Bensiwick 1140 *Bensuic*; Betuwe 77 kop. 9de eeuw *Batauorum* insula, in pago *Batuense* etc.; Dwingelo 1206 *Duingelo*; Strangwere 1139 *Stranguer*; Zwalm 1040 *Sualma*; Zwalmen 11de eeuw *Sualmo*; Zweelo 1298 *Suele*; Tweekelo 10de eeuw *Tuegloe* 12de *Tueclo* etc., zie TW.

⁷⁷ GYSSELING (1947:21) steunt zelfs op citaten uit handschriften (Nationale Bibl. Parijs), niet op de uitgave van Krusch zoals Michiels (zie noot 45).

⁷⁸ Relevant is in dit verband Michiels' opmerking (p.140) dat deze vorm “vooral in **Romaans** sprekende milieus” lange tijd in gebruik blijft. (mijn vetjes) Zijn vormen komen uit de kronieken van Sigebert van Gemblours (ca.1030-1112).

⁷⁹ Het (klassieke) Latijn gebruikte *u* om de *w*-klank weer te geven; men zei *wīta* of *wīnoem* en schreef *uīta* en *uīnum*. Ook in bijvoorbeeld Limburgse en Gentse teksten vindt men als spellingsvariant voor *w* een *v* (geschreven *-u-*), (MOORS 1952:404, TAVERNIER-VERECKEN 1968:578).

⁸⁰ Vermoedelijk gaat het niet om een kopieerfout, hoewel een wat slordig geschreven *-u-* al vlug als een *-o-* gelezen kan worden. Vreemd is echter wel dat Michiels zich druk maakt om een *-o-* die een *-a-* zou moeten zijn. Elders ziet hij daarentegen niet op een letter. Zo zouden volgens hem namen als *Doornik* een Keltisch element *-no* bevatten; deze naam is echter steeds geattesteerd met *-na*, bijv. *Turnacum*, nooit *-no* (p.58).

⁸¹ GYSSELING 1947:24. Ook in *Anduwerpia* (13de eeuw) vertegenwoordigt de *-u-* niet de oorspronkelijke *-a-* van *anda-*, maar is het een sjwa, donker gekleurd wegens de *w* (TAVERNIER-VERECKEN 1968:327).

Baldoinus naast *Balduinus*, *Balduinus* (= Baldwinus), *Ebroinus* naast in het Nederlands *Everwinus*, *Audoinus*, *Landoaldus*, *Adroaldus* en *Danoaldus* tegenover *Trasuualdi*, ook *Quentouic* of *Thérouanne* ca. 640 *Tharoanensis*.⁸²

Voor Michiels moet de *-ou-* in *Andouerpis* echter gelezen worden als de Nederlandse *-oe-*, dus **Andoewerpis*. Op deze bizarre gedachte is zijn “etymologie” van de naam gebaseerd. Hoewel dat al voldoende reden zou zijn om zijn hypothese geen verdere aandacht te schenken, volgen hierna toch een weergave van zijn gissing en enkele bedenkingen daarbij.

3.2.4. De Gallo-Romeinse en Keltische verklaring

3.2.4.1. De gissing van Michiels

De Gallo-Romeinse verklaring

Uitgaande van de oudste vormen stelt Michiels: “Wanneer we *Andouerpi* en *Andouerpis* vanuit een Latijns of Romaans idioom pogen te lezen, dienen we niet ver te zoeken om een logische betekenis te vinden, namelijk: *Andoueripi* ‘de bewoners van beide oevers’.”⁸³ De naam (te lezen met *-oe-*) is volgens hem immers samengesteld uit *andoue(s)* (‘beide’), geëvolueerd uit de Volkslatijnse vorm *anduae* van het Laatlatijn *ambaeduae*, en *ripi* (‘oeverbewoners’). Daaruit is al lang vóór de oudste attestaties de *-i-* in *ripi* gesyncopeerd. De vorm *Andouerpis* is daarbij de ablatief meervoud van *Andoueripi* in vulgair Latijn.

Dit gebruik van naamval en getal heeft een bijzondere betekenis en leidt volgens Michiels tot “een onafwendbare historische conclusie”. Met verwijzing naar Von Wartburg stelt hij dat we de ablatief meervoud immers alleen aantreffen bij plaatsnamen die ontstaan zijn uit het gebruik van de volgende cluster: de naam van een Keltische nederzetting + de naam van de volksstam in wiens gebied die lag.⁸⁴ Een voorbeeld is *Lutetia*, de oorspronkelijke Keltische naam van de hoofdstad der Parisii. De stad werd aangeduid als *Lutetia Parisiorum* (‘Lutetia van de Parisii’), later als *Lutetia in Parisis* ‘Lutetia in het gebied van de Parijzenaars’. Bij de bevolking ging in het dagelijkse taalgebruik mettertijd de naam van het volk primeren en dus bleef enkel *Parisis* over in de omgangstaal (> *Paris*). Hetzelfde procédé leidde o.m. tot namen zoals Tongeren of Reims (cf. supra).

“Bij de naam *Anduerpis* hoort dus **waarschijnlijk** ook een vergeten oorspronkelijke Keltische naam: (onbekende oorspr. naam) **Andueriporum* > ... in *Anduerpis* > *Anduerpis* (oudere schrijfwijze) of *Andouerpis* (jongere schrijfwijze)”.⁸⁵

Volgens Michiels moet de oorspronkelijke grafie *Anduerpis* geweest zijn, uit te spreken als *Andoeweripis*.

Wie Michiels tot hier gevolgd heeft in zijn redenering, zal net zoals hij een probleem opmerken: “Alhoewel al het voorgaande erop wijst dat de naam Antwerpenaars Keltisch moet zijn in oorsprong, kunnen we de oudste schrijfwijzen enkel rechtstreeks terugvoeren tot zuiver Latijnse vormen, alsof

⁸² MANSION 1924:135; Diplomata Belgica 6-7, 146, 226, 306; TW. Vgl. ook talrijke Franse familienamen zoals *Allouard* = Adelward, *Audoïn*, *Audoïn*, *Oduïn* < Aldo-win, *Baudoin*, *Baudouin* < bald-win, *Elouard*, *Eluard* < ali-ward, *Gondoin*, *Gondouin* < gund-win, *Héloïn*, *Helouïn*, *Hellouïn* < hail-win, *Héroard*, *Hérouard*, *Hérouart* < heri-ward, *Hérouïn* < heri-win, *Houdouïn* < hold-win, *Renouard*, *Raynouard*, *Reynouard* < Ragin-ward, *Rouaud*, *Rouault* < Hrod-wald etc.

⁸³ MICHIELS, o.c., p.140.

⁸⁴ VON WARTBURG 1971:23-24.

⁸⁵ MICHIELS, o.c., p.142 (mijn nadruk).

het een Romeinse naam is.”⁸⁶ Hij probeert een verklaring te vinden en oppert dat de Latijnse vorm misschien een vertaling is van de Keltische naam, maar in de oudheid vindt men van zulke vertalingen geen andere voorbeelden. Het zou eventueel wel om een middeleeuwse latinisering kunnen gaan.⁸⁷ Een andere verklaring zou volgens Michiels kunnen zijn dat de Keltische naam morfologisch en semantisch zo dicht bij de Latijnse vorm stond, dat hij “geheel onder de verlatijnste versie schuilging” en dat de Keltische naamvalsuitgangen gewoon vervangen werden door Latijnse. Na dit gebruik van de conditionalis besluit Michiels dat hij dus “noodgedwongen van de Latijnse vorm” moet uitgaan en stelt in een uiterst revelerende zin: “Het is onder die vorm dat de naam verder evolueert in het geschreven en gesproken taalgebruik.”⁸⁸

De Latijnse vorm evolueert volgens hem dan als volgt:

*ámbaedúarípiis: 3 klemtonen, wegens samenstelling van 3 woorden (ambae ‘beide’-duae ‘twee’ -ripis ‘oeverbewoners’)

> *Andúarípiis: ambae + duae trekken samen tot *andúae*⁸⁹

> *Anduaéripis: de naam wordt nu als één woord aangevoeld, waardoor de klemtoon verspringt naar de derde laatste lettergreep, proparoxytoon genoemd⁹⁰

> *Anduaéripis: syncope van onbeklemtoonde -i- tussen r en p in voorlaatste lettergreep

> *Anduérpis*: overgang van ae naar e

> *Andouéripis*: jongere schrijfwijze met ou

Dan volgt er weer een revelerende passage: “Het is aannemelijk dat de archaische vorm *Ambaediaeripii* nooit echt gebruikt is. Een Keltische voorganger van de naam zou na de romanisatie van onze gewesten rechtstreeks vertaald of aangepast zijn in de laat-Latijnse versie *Anduaeripi*. Tot de eerste vermelding in de vita Eligii van *Andouerpis* (waar het dan wel gaat over het volk) is de vormevolutie dus zuiver Latijn en Romaans, en volgt het rigoureuus de taalevolutiewetten van deze talen.”⁹¹ Volgens Michiels impliceert dat misschien dat de *Anduerpi* in de 7de eeuw nog steeds geen Germaans praatten!

De naam *Andouéripis* evolueert volgens hem dan verder in het Frans als: *Andouéripis* > *Annuéripis* in 941 (assimilatie van d aan n) > *Annuués* in 1194 = *Anwés* > *Anvers*.⁹² In het Germaans gaat de klemtoon echter naar voor, vandaar: *ándouerpis* > *ándwerps > *Andwerpa* in 836 > *Antwerpa* in 1076 > *Antwerpen*.⁹³

Later, aan het einde van zijn boek zal Michiels besluiten: “Wanneer de plaats Antwerpen Germaanssprekend is geworden is nog niet te achterhalen. Het is alleszins merkwaardig dat de naam *Anduerpis* volgens alle taalevolutiewetten rechtstreeks evolueert tot *Anvers*, alsof Antwerpen in een Franstalig gebied lag. Er is een ononderbroken evolutie in het Latijn, Romaans en Frans tot Anwers

⁸⁶ MICHIELS, o.c., p.143.

⁸⁷ Vreemd genoeg merkt Michiels hierbij op dat een dergelijke “latinisatie” waarschijnlijk het geval is met namen als *Altaripa* (< Otrive). En dit nadat hij op p.6 getracht heeft aan te tonen dat *Otrive* door de Germanen werd overgenomen uit het Gallo-Romeins of Romaans (Frans *Hauterive*)! Overigens is het hem blijkbaar niet bekend dat ook in de Vlaamse toponymie (door germanisten!) de verklaring ‘hoge oever’ al is geformuleerd.

⁸⁸ MICHIELS, o.c., p.143.

⁸⁹ Met verwijzing naar o.m. GODEFROY, die dat echter niet zegt.

⁹⁰ Met onterechte verwijzing naar Von Wartburg. Cf. infra.

⁹¹ MICHIELS, o.c., p.144.

⁹² Wéér schrijft hij *Annuéripis* in plaats van *Annuéripis*. In de tekst van 1194 (een door hem zelf verworpen Echternach-tekst) staat volgens Michiels (p.114) *Amwers*.

⁹³ Dat een Germaanse naam later een Franse finale accentuering kreeg (vgl. bijvoorbeeld broeksele > ‘Brussel, Fra. Bru´xelles), is bij Michiels niet opgekomen.

in 1194! Een naam volgt immers alleen de taalevolutie wanneer hij in het dagelijks gebruik voortleeft.”⁹⁴

In het eerste deel van *Andouerpis* ziet Michiels een Laatlatijns telwoord *amboduo* (vrouwelijke vorm *ambaeduae*) dat een versterking is van klassiek Latijn *ambo* ‘beide’ met het woord *duo* ‘twee’ (vgl. Nederlands *allebei*), in het moderne Italiaans *ambedue*, in het Oudfrans *ansdous*, *ambesdous*, in middeleeuws Frans *andui*, vrouwelijk *andous* etc. vele varianten. In Waalse dialecten werd de Latijnse uitspraak *u* (Ndl. *oe*) van *anduus* ‘beide’ of *duus* ‘twee’ bewaard, in de meeste andere Franse dialecten evolueerde *duus* over *duos* naar *deux*, zie bijvoorbeeld Andoumont, Anvaing etc.⁹⁵

De Keltische verklaring

In het 10de hoofdstuk gaat Michiels op zoek naar een Keltische verklaring voor de naam *Antwerpen*. Hij gaat uit van de vaststelling dat “alle bronnen samen” erop wijzen dat het een Keltische naam is, terwijl anderzijds uitzicht en evolutie van de naam zuiver Latijn zijn. Hij vraagt zich daarom af of de Latijnse vorm misschien een oorspronkelijk Keltische naam verbergt en of m.a.w. de Latijnse vorm een latinisering kan zijn van een Keltische naam.

Hij wijst op een gepostuleerd Gallisch woord **ambosta* ‘wat tussen twee handpalmen kan vastgehouden worden’, waarin *amb-* volgens hem ‘beide’ betekent. Het woord kan immers niet *ambi-* bevatten, zo stelt hij, want dat betekent ‘aan beide zijden, rondom’. Hij vermoedt daarom dat in het Gallisch mogelijk naast *ambi* het verwante telwoord *ambo* bestond.

Anderzijds was **duau* het proto-Keltische telwoord ‘twee’ en dat zou in het Gallisch kunnen verbogen zijn volgens de verbuiging van de *u*-stam, met uitgang nominatief meervoud *-oues*. Dat leidt Michiels tot de veronderstelling: “een Gallisch **ambodoues*, later **andoues* is dus mogelijk.”⁹⁶

Hij zoekt dan potentiële manifestaties van een Gallisch *and(ou)-* met de betekenis ‘beide’ en geeft daartoe speculaties ten beste (steeds met veel ‘misschien’, ‘zou’ en ‘mogelijk’) over oude inscripties die dat zouden kunnen bevatten. Hij besluit: “Misschien is het laat-Latijnse *amboduo* zelfs ontstaan onder invloed van het Keltisch.”⁹⁷

Aan een Latijn *ripi*, ten slotte, kan een Keltisch **repi* hebben beantwoord: “*Andouesrepi* kan dus zeker de oorspronkelijke vorm zijn van *And(o)uerpi*.”⁹⁸ Hij wijst er verder op dat trouwens veel Keltische volksnamen met *ambi-* ‘rondom, langs beide zijden’ zijn samengesteld.

Hij besluit zijn betoog als volgt:

“*And(u)erpi* (munt) en *Andouerpi* (vita Eligii) kunnen dus taalkundig zowel van een Latijns **Anduaeripi* als van een Keltisch **Ambidouesrepi* of **Andouesrepi* komen. Waarschijnlijk werd de Keltische naam verlatijnt tot *Anduaeripi*.”⁹⁹

3.2.4.2. Kritiek

Uit de gereconstrueerde vorm *Andúaerípis* zou volgens Michiels al lang vóór de oudste attestaties de *-i-* in *ripi* gesyncopeerd zijn, waarna de naam als één woord werd aangevoeld, waardoor de klemtoon

⁹⁴ MICHIELS, o.c., p.181.

⁹⁵ Michiels geeft als verklaring van *Andoumont* ‘beide bergen’, zonder bron, en vermeldt *Andoy*, *Anvaing* en *Anven* met betekenis ‘beide beken’, met verwijzing naar de attestaties in TW, maar met weglating van de oudste.

⁹⁶ MICHIELS, o.c., p.151.

⁹⁷ Voor het Italiaanse *ambedue* kan dat toch bezwaarlijk gelden?

⁹⁸ MICHIELS, o.c., p.158.

⁹⁹ MICHIELS, o.c., p.159.

versprong naar de derde laatste lettergreep, proparoxytoon genoemd. Hij verwijst daarbij naar Von Wartburg, die echter niet hetzelfde zegt en overigens ook niet op de door Michiels aangehaalde pagina.¹⁰⁰

Volgens Michiels ontleende Antwerpen zijn naam echter aan een Keltische volksstam en staan we bij de Latijnse vorm voor een latinisering van een Keltische naam. Die vermeende Keltische naam berust op minstens drie gissingen: men moet aannemen dat er een Keltisch woord *ambo* heeft bestaan, dat dit met het proto-Keltische telwoord **duau* werd gecombineerd tot **andoues* en dat er een Keltisch **repi* bestond als equivalent van Latijn *ripi*. Als we Michiels mogen geloven dan werd dus een (betwistbare) Keltische naam verlatijnt tot een gepostuleerde Latijnse naam, die dan germaniseerd werd. Bovendien kwam die naam in de plaats van een oudere plaatsnaam. Ergens aan de Schelde lag dus oorspronkelijk een Keltische nederzetting, laten we ze om Michiels te plezieren **Ostadunum* noemen, een heel plausibele naam want in Michiels' idioom is dat gewoon een samenstelling van de Keltische woorden **osta* 'aanlegplaats' en *dunum* 'versterking', dus 'de burcht aan de aanlegplaats'. Het was de hoofdplaats van de *Andueripi* en werd dus **Ostadunum Andueriporum* genoemd; later nam de volksnaam de overhand en evolueerde de naam tot **in Andueripis* > **Andueripis* > **Anduerpis* > *Andouerpis*.¹⁰¹ Het lijkt een beetje te veel van het goede. Bovendien kunnen nog enkele formele bezwaren worden aangehaald.

1. De kwestie *amboduo*

Om te beginnen is de door Michiels gepostuleerde naam **Ambaediaeripi* een wat vreemde combinatie van het meervoudige vrouwelijke adjectief (*ambaediae*) met het mannelijke meervoud *ripi*. Overigens bestond *ambaediae* niet in het klassieke Latijn. Men treft het woord weliswaar één keer aan, maar daarbij gaat het om een Laatlatijnse vorm uit de middeleeuwen (8ste eeuw). Het is (als *ambediae*, met variant *ambaediae*) namelijk te vinden in de zogenaamde "Aratus Latinus".¹⁰² Dit is een (verre van foutloze) middeleeuwse Latijnse vertaling van de *Phaenomena*, een astronomisch werk van de Griekse auteur Aratos (315-240 v.C.), aangevuld met latere commentaren, zogenaamde scholiën.¹⁰³ Zo is de Aratus Latinus een verzameling van verschillende Aratus-teksten uit diverse

¹⁰⁰ Wél viel bij de geromaniseerde Kelten de voorlaatste klinker in veel gevallen weg in de proparoxytonen (woorden die al de klemtoon op de voorvoorlaatste lettergreep hadden), bijv. *póstu* < *pósitu*, *frígnu* < *frígidu* (BRUNOT 1966:67). Maar dat is heel wat anders dan een "verspringen van de klemtoon".

¹⁰¹ Waarom deze "moderne" schrijfwijze voor *-oe-* achteraf weer vervangen werd door de oudere schrijfwijze *-u-* is een raadsel, bijvoorbeeld 1119 *Anduerp*, 1150-1200 *Anduerpensis*, 1178 *Antuerpensis* (TW).

¹⁰² Als enige in de Latijnse lexicografie vermeldt de Thesaurus Linguae Latinae (1900): *amboduo*, *-ae* SCHOL. Arat. p.296,8: *ambaediae quidem subtiles videntur stellae*; de vermelding werd overgenomen in ERNOUT & MEILLET (2001:27): *ambaediae* dans le scoliaste d'Aratus. Met "de scholiast van Aratus" wordt verwezen naar de Aratus Latinus.

¹⁰³ Het werk werd later in het Latijn vertaald door o.m. Cicero (1ste eeuw v.C.), Avienus (4de eeuw) en (naar men aanneemt) Caesar Germanicus (1ste eeuw; volgens GAIN 1976:20 mogelijk echter door Tiberius). Het werd in latere eeuwen veelvuldig uitgegeven en voorzien van scholiën (vandaar: *scholiast* 'schrijver van scholiën, uitlegger, verklaarder'). Er werden al commentaren geschreven in de oudheid (door Hipparchos, Eratosthenes e.a.), maar ook later door diverse scholiasten in de middeleeuwen. De uitgebreide Aratus Latinus werd in de 8ste eeuw verzorgd door een anonieme Franse auteur en later (met o.m. 15de-eeuwse aanvullende commentaar) in 1898 uitgegeven door MAASS 1898. De boven vermelde verwijzing (SCHOL. Arat.) heeft betrekking op die uitgave. In geen enkele andere uitgave van Aratus-scholiën of de *Phaenomena* komt *ambaediae* voor, uiteraard niet in de Griekse, maar ook niet in bijvoorbeeld de Latijnse vertaling door Germanicus. Een selectie uit de vele uitgaven van de *Phaenomena*, met vertaling, commentaar en bibliografie: KOECHLY 1851 (bevat o.m. de Latijnse tekst van Germanicus), MAASS 1898 (o.a. de met scholiën uitgebreide middeleeuwse Aratus Latinus), ERREN 1971, GAIN 1976, KIDD 1997, MARTIN 1998. Voor de studie van de "Aratus Latinus" is LE BOURDELLES 1985

periodes.

Het woord *ambaeduae* verschijnt er in een beschrijving van de Kribbe of Praesepe, een sterrenhoop van ongeveer 100 afzonderlijke sterren en het meest opmerkelijke object in het sterrenbeeld Kreeft.¹⁰⁴

Het voor ons relevante fragment luidt in het Grieks: ἀμφὶ δὲ μὴν δύο λεπτὰ φαινομένοι φορέονται ἄστερες, οὔτε τι πολλὸν ἀπηροοὶ οὔτε μαλ' ἔγγυς (...). Dit betekent: *aan beide zijden ervan [d.w.z. van de Kribbe] worden twee zwak fonkelende sterren meegevoerd, niet ver van elkaar verwijderd maar ook niet erg dicht bijeen (...)*. De tekst wordt in diverse uitgaven ook in die zin vertaald.¹⁰⁵ Alleen de middeleeuwse Latijnse vertaling (Aratus Latinus) wijkt daarvan sterk af: *ambeduae quidem subtiles videntur stellae neque adhuc multum a se distant neque autem iuxta (...)*. Niet alleen wordt de variant met “videntur” gebruikt, het lijkt mij ook een foute vertaling.¹⁰⁶ Ze betekent immers: *men ziet er allebei de zwak schijnende sterren*. Het verband met de vorige zin is daarbij verloren gegaan, namelijk dat men twee sterren kan zien *langs beide zijden* van de Kribbe (ἀμφὶ δὲ μὴν ‘aan beide zijden van haar’).¹⁰⁷

Wat er ook van zij, in de context van deze bijdrage is het alleen belangrijk te weten dat de samenvoeging van Latijn *ambō* ‘beide’ en *duō* ‘twee’ tot *amboduo*, vrouwelijk *ambaeduae*, pas ontstond in de Laatlatijnse periode (8ste eeuw). Eerst lang daarna zal men ze in samengetrokken vorm (*anduae*) kunnen verwachten, wellicht zelfs als *andue*.¹⁰⁸ Dat die verkorte vorm al in *Andouerpis* zou steken (eveneens 8ste eeuw), is dus op zich al weinig waarschijnlijk. Even weinig aannemelijk is Michiels’ gissing dat het vermeende equivalent van *ambaeduae* (*ambodoues) al (eeuwen vroeger?) in het Keltisch bestond. Zelfs indien men aanneemt dat een Keltische (ingekorte) vorm *andoues heeft bestaan, dan kan de vermeende volksstamnaam *andouesrepi in het allerbeste geval pas ontstaan zijn in de 3de eeuw en dat lijkt toch vrij laat voor een Keltische volksstam.¹⁰⁹ Overigens moet men dan aannemen dat daarna de naam gelatiniseerd werd tot *anduaeripi, volgens Michiels een Laatlatijnse versie, vertaald of aangepast uit het Keltisch na de romanisatie van onze gewesten. Tot slot valt op te merken dat het woord *ambaeduae* voortleeft in het modern Italiaanse niet-samengetrokken *ambedue*, dat is geattesteerd sinds de 13de eeuw. Zelfs in het Oudfrans staan de

---

belangrijk.

¹⁰⁴ Voor de Latijnse tekst van de passage, zie MAASS (1898:296).

¹⁰⁵ KIDD (1997:139): *On either side of it move two faintly shining stars, not at all far apart and not very close (...)*. MARTIN (1998:53): *Sur ces deux côtés sont emportées deux étoiles d'un faible éclat, ni très éloignées l'une de l'autre, ni très proches (...)*. ERREN (1971:53): *Zu ihren beiden Seiten fahren zwei fein schimmernde Sterne, weder ein grosses Stück absteht noch ganz nahe (...)*.

¹⁰⁶ Uitgevers van Aratos gebruiken normaliter het in diverse handschriften voorkomende φορέονται. De auteur van de Aratus Latinus heeft zich gebaseerd op de variant φαίνονται (‘schijnen, stralen, vertonen zich’), die in één handschrift voorkomt (MARTIN 1998:53) en in het Latijn wordt vertaald als videntur (‘worden gezien, kan men zien’).

¹⁰⁷ Naar een verklaring kan men slechts gissen. Wellicht staan we gewoon voor een van de vele zinloze vertalingen in de Aratus Latinus waarover KIDD (1997:52-53) het heeft. Hij vermeldt onder meer dat het Latijn ervan soms “nonsensical” is en daarom vaak omschreven wordt als “barbarous” (gerelativeerd door De Bourdellès), dat het meestal een woord-voor-woord vertaling is uit het Grieks, dat vaak woorden fout werden gelezen en dat er soms woorden in voorkomen die niet echt vertalingen zijn, maar gissingen. Vgl. ook LE BOURDELLES (1985:8), die heeft uiteengezet dat de Aratus Latinus geschreven is in Merovingisch Latijn, een curieuze mengtaal met een sterke component uit het gesproken volkslatijn, dat ten tijde van de vertaling als gesproken taal bij het volk al heel lang verdwenen was.

¹⁰⁸ Zoals Michiels zelf stelt (p.144) treft men voorbeelden aan van de overgang -ae- > -e- in de 6de-7de eeuw (Appendix Probi).

¹⁰⁹ Bij het begin van onze jaartelling waren er op het vasteland trouwens geen onafhankelijke Kelten meer.

langere vormen nog naast de gecontracteerde: in de verbogen vorm als *ambesdous*, *ansdous* (accusatief meervoud, ontstaan uit Latijn *ambos duos*), in de onderwerpsvorm als *ambedui*, *andui*. Ook later, in het middeleeuwse Frans, treft men naast *andous* nog talrijke niet-samengetrokken varianten aan.¹¹⁰

Kortom, de naamvorm **ambaeduaeripi* kan niet bestaan hebben. Het lijkt ondertussen duidelijk dat ook Michiels' latere constructies nooit gebruikt zijn. Het is trouwens op zich al vreemd dat er minstens zeven eeuwen liggen tussen zijn reconstructie en het eerste opduiken van de naam.

2. De kwestie *ripi*

Het woord **ripius* 'oeverbewoner' bestond niet in het Latijn en men zal het in geen enkel Latijns woordenboek aantreffen, ook niet in Middellatijnse. In het Latijn zou men voor 'oeverbewoner' eventueel *riparius* verwachten en dat woord bestond inderdaad met de betekenis 'in ripis habitans', weliswaar van vogels gezegd.¹¹¹ Zelfs indien de naam **Ambaeduaeripi* toch zou bestaan hebben, dan kan hij dus niet de betekenis 'beide-oeverbewoners' gehad hebben.¹¹² Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de door Michiels gepostuleerde Keltische versie. Trouwens, indien de naam, zoals Michiels zegt, bestaat uit *andoue(s)* 'beide' en **ripi* 'oeverbewoners', dan betekent hij niet 'bewoners van de beide oevers' maar 'allebei de oeverbewoners' en Michiels zal toch niet ontkennen dat de volksgroep der Antwerpenaren uit meer dan twee leden bestond. In het moderne Italiaans zou het verschil worden uitgedrukt door enerzijds *gli abitanti di ambedue le rive* (de bewoners van beide oevers) en *ambedue gli abitanti di riva* (allebei de oeverbewoners).

3. De kwestie accent en fonetische evolutie

Ook hier schort een en ander. Op p.143 zet Michiels uiteen hoe het door hem gepostuleerde **Ámbaedúaerípiis* (met drie klemtonen) evolueerde tot *Andouéripis* (met één klemtoon). Na samentrekking van *ambaeduae* tot *andúae* ontstaat **Andúaerípiis*. De naam wordt nu als één woord gevoeld, aldus Michiels, "waardoor de klemtoon verspringt naar de derde laatste lettergreep, *proparoxytoon* genoemd", zodat **Andúaerípiis* ontstaat. Hij verwijst voor deze mededeling naar Von Wartburg, maar ten onrechte.¹¹³ Er is daar helemaal geen sprake van verspringing van klemtoon. Von

¹¹⁰ BATTISTI & ALESSIO 1968:154; GREIMAS 1992:25; GODEFROY (1880:285-286) vermeldt o.m. *andous*, *endeus*, *andels*, *amdeus*, *ansdeus*, *amsdeus*, *andos*, *andous*, *-uz*, *amdous*, *andoi*, *andui*, *andi*, *andu*, *emdoz*, *endoz*, *esdeuls*, *amsdous*, *amdox*, *ambdouz*, *amþdeux*, *ambdux*, *ambdui*, *ansdous*, *esdeus*, *endeus*, *amdous*, *ambedeus*, *ambedos*, *embedos*, *ambedeuls*, *ambideus*, *amsbedeus*, *ammedos*, *emmedos*, *anmedos*, *enmedos*, *amedos*, *ambedui*, *ambedeux*, *emmedous*, *embedoz*, *amedous*, *amedui*, *ammedui*, *amedeus*, *ambedui*, *ammedoi*, *emmedoi*, *enbedis*, *amedeux* etc.

¹¹¹ In Plinius sr., *Historia Naturalis*, XXX,33 (hfst. de *hirundinibus* 'over de zwaluwen'): *multo tamen efficacissimi (contra anginas) ripariarum pulli: ita vocant in riparum cavis nidificantes. Multi cuiuscumque hirundinis pullum edendum censent, ut toto anno non metuatur id malum*", d.w.z. *veel doeltreffender (tegen keelontstekingen) zijn de kleintjes (kuikens) van de oeverbewoners, zo genoemd omdat ze hun nesten maken in de holten van de oevers. Velen denken dat het volstaat om een kleine zwaluw van gelijk welke soort te eten om een heel jaar lang geen keelontsteking te hoeven vrezzen*. Behalve dit *riparius* kent men ook *ripārienses/ripārenses* 'troops stationed on the bank of a river' en het adjectief *ripensis* 'situated or stationed on a river's bank' (post-klassiek), zie LEWIS 1879 (1998), p.1596. Zie ook DAUZAT (1979:653) adj. *riparius* "qui est sur la rive", waarvan vrouw. subst. *riparia* leidde tot Fra. *rivière*, dus evolutie van 'oeverland' naar 'rivier' (TAVERNIER-VERECKEN 1968:578).

¹¹² Indien *ripius* 'oeverbewoner' toch zou bestaan hebben, zouden de bewoners van de beide oevers dan niet *ambeduarum riparum ripi* genoemd zijn?

¹¹³ Michiels verwijst naar VON WARTBURG 1971:48 (in plaats van 84, waar het woord *proparoxytoon* wordt vermeld). Op geen van beide plaatsen is er echter sprake van "verspringen" van de klemtoon.

Wartburg biedt gewoon een beknopte weergave van het Latijnse accentueringssysteem, dat men ook in andere bronnen kan vinden en waarvan Michiels als classicus wel op de hoogte zal zijn. Toch lijkt het zinvol om het voornaamste hier even samen te vatten.¹¹⁴

In het pré-literaire tijdperk kende het Latijn een uitgesproken muzikaal accent, maar ook een krachtig intensiteitsaccent op de 1ste lettergreep, waardoor sterke reductie ontstond van bijtonige klinkers, vgl. *facio/ conficio, lego/cólligo, quinquedecim > quindecim*. Bij het begin van de literaire periode verdween het intensiteitsaccent en bleef alleen het muzikale accent over (met stemverhoging). De plaats ervan werd bepaald door de voorlaatste lettergreep. Die kreeg het accent als hij lang was, bijv. *nāūra* (accent op voorlaatste); als hij kort was, viel het accent op de voorvoorlaatste, bijv. *pórticus*, vgl. *legēmus-légimus, potéstās-nóvitās*.¹¹⁵ Er was bovendien een secundair accent op de eerste syllabe, wat toeliet de beginklank te accentueren. Die toestand duurde ongeveer van de 2de eeuw vóór tot de 4de eeuw na Christus. Tegen de 4de eeuw na Christus kreeg het muzikale accent er een nieuw expiratorisch accent bij, waarvan de kracht varieerde van streek tot streek. Het expiratorische is steeds belangrijker geworden. In de evolutie van Latijn naar Romaans zijn de Romaanse talen zeer trouw gebleven aan dit intensiteitsaccent. Het valt steeds op de lettergreep die in het klassieke Latijn het muzikale accent had, bijvoorbeeld *duōdecim > It. dódici, Fra. douze*.

In de noordoostelijke regionen van het Romaanse taalgebied (Wallonië, Lotharingen) was er een sterkere Germaanse invloed en daarom zijn er daar nogal wat afwijkingen van het Frans van Parijs, o.m. in de accentuering van de proparoxytonen. Von Wartburg geeft daarbij het voorbeeld van Gallo-Latijn **emputa*, dat evolueerde tot Frans *ente*, wat illustreert dat het Gallo-Romaans behalve het hoofdaccent op de 1ste lettergreep ook een secundair accent had op de laatste, conform aan Gallo-Latijn **émpuṭa*. In Lotharingen luidt de vorm *empe*, met wegval van de laatste syllabe, wat een progressief afnemende accentuering verraadt, dus in het voorbeeld *émpuṭa*. Een woord zoals *hīrpīce*, Frans *herse*, beantwoordt in Waals en Lotharings aan de vorm *herpe*, etc. Dit is heel iets anders dan het “verspringen” van de klemtoon die Michiels bedenkt.

Het element *anduae* had een klemtoon op de *ú* waardoor de *ae* (*e*) gemakkelijk kon verdwijnen (vgl. Ofra. *andou, andos, andous, anduz, amdous* etc.). In de vermeende naam **Anduaeripi* zou dat gebeuren mede onder invloed van de *ī* van *rīpis*, waarop de hoofdklemtoon lag, die bezwaarlijk kon verspringen naar de zwakke voorafgaande *e*. Veeleer zou men een vorm **Andurīpis* verwachten.¹¹⁶ In ieder geval is de veronderstelde accentverspringing onterecht en vervalt ook Michiels' reconstructie.

Er is echter meer. Volgens Michiels was *Antwerpen* oorspronkelijk een Keltische naam die gelatiniseerd werd. Welnu, wanneer meerlettergrepige Keltische en pré-Keltische woorden of namen werden overgenomen in het Latijn, dan behielden ze normaliter dezelfde accentuering, zoals ook blijkt uit de latere Franse naam. Dergelijke woorden of namen met een lange voorlaatste syllabe, van nature (a) of door positie (b), hebben dus in het Latijn het accent op de voorlaatste lettergreep. Voorbeelden van (a) zijn *cammānum > Fra. chemín*, bij plaatsnamen bijvoorbeeld die op *-acum* of samengesteld met *-dunum*: *Camerācum > Cambráí, Ambiānis > Amiéns, Augustodūnum > Autún, Virodūnum > Verdún*. Voorbeelden van (b): *vassállum > vassál, Bibrácte > Beuvráy, Noviéntum >*

¹¹⁴ Gebaseerd op BRACHET 1867:73, MEILLET 1928:129, VÄÄNÄNEN 1963:32, FOUCHÉ 1969:126, VON WARTBURG 1971:48, DAUZAT, Dict. Etym. 1979:XIII.

¹¹⁵ Een lettergreep was lang als hij een lange klinker bevatte, of een korte gevolgd door een dubbele consonant of een groep consonanten, behalve oclusief +r.

¹¹⁶ Vgl. BRACHET (1867:76): de korte onbeklemtoonde klinker die onmiddellijk aan de beklemtoonde voorafgaat, verdwijnt steeds in het Frans in de woorden van populaire oorsprong.

Nogént, Cantobénum > *Chantóin*. Woorden met een korte voorlaatste syllabe hebben het accent op de voorvoorlaatste lettergreep: *camisia* > *chemise*, *Trévidon* > *Trèves*, *Parísiis* > *París*, *Bonóbriga* > *Bonnóuvre*, *Turnódūrum* > *Tonnérre*, *Argentómāgus* > *Argentón*.

Er zijn echter afwijkingen: bij Keltische en pré-Keltische woorden werden sommige lange syllaben als kort behandeld, bijvoorbeeld samenstellingen met *-vīces*, *-casses*, *-rīges*. Vandaar: *Bitúrīges* > *Bourges*, *Lemóvīces* > *Limoges*, *Trícasses* > *Troyes*. De verklaring kan zijn dat de Latijnen zich soms hebben laten leiden door het lange karakter van de Keltische en pré-Keltische voorlaatste syllabe, soms door de oorspronkelijke plaats van het accent. Meer waarschijnlijk is echter dat de Latijnen, die de Keltische en pré-Keltische woorden slechts auditief kenden, zich vooral lieten leiden door het accent en dat bewaarden uit de vreemde taal.¹¹⁷

Wat er ook van zij, een gepostuleerde Keltische naam **andóuerépi* zou in het Latijn ook het accent bewaren op de voorlaatste lettergreep. Meer nog, ook in het vulgair Latijn en in de evolutie van het Latijn naar het Romaans behield de gesproken taal in het algemeen de accentregels van het klassieke Latijn en bleef de syllabe die in het Latijn de klemtoon had ook de ritmische top van het Romaanse woord (*duōdecim* > It. *dófici*, Fra. *douze*).¹¹⁸

4. De kwestie *ambi*

Op p.149 spreekt Michiels over het verschil tussen het Gallische voorzetsel *ambi* ‘aan beide zijden, rondom’ en het telwoord *ambo* ‘beide’, waarvan hij ook het bestaan in het Keltisch postuleert. Dit laatste zit vervat in Keltisch **ambodouesrepi* etc., dat Michiels verklaart als ‘beide-oeverbewoners’. In verband met deze betekenis merkt hij een tiental pagina’s verder op dat een naamtype zoals ‘beide-oeverbewoners’ niet alleen staat. Er zijn immers nogal wat Keltische volksnamen samengesteld met het voorzetsel *ambi-* en de naam van een rivier of het woord rivier of water in het algemeen, bijvoorbeeld *Ambiani*, *Ambarri*, *Ambidravi*, *Ambisontes*, *Ambivariti*.¹¹⁹ Bijgevolg is het mogelijk, aldus Michiels, dat de naam *Antwerpen* teruggaat op **ambi-doues-repi* ‘degenen die rond beide oevers wonen’. Hij ziet daarbij echter wel over het hoofd dat zijn reconstructie van de fonetische evolutie hier in het gedrang komt en zijn zorgvuldig opgebouwde redenering de mist ingaat. Ze is immers niet gebaseerd op *ambi* ‘rondom’ maar op de combinatie van *ambo* ‘beide’ met *duo* ‘twee’. Een combinatie met *ambi* en *duo* heeft uiteraard geen zin. Bovendien zijn de genoemde *Ambi*-namen zinvol omdat ze verwijzen naar degenen die rondom de rivier of het water wonen. Van de **Ambidouesrepi* zou men verwachten dat ze “op” en niet “rond” de beide oevers woonden. Trouwens, zou men de Antwerpenaars niet veeleer de **Ambiscaldi* hebben genoemd?

¹¹⁷ FOUCHÉ 1969:139-144. Zie ook KUKENHEIM 1967:162.

¹¹⁸ BRUNOT 1966:63-64, VÄÄNÄNEN 1963:33. Vgl. ook: BRACHET (1867:73): “l’accent latin persiste en français dans tous les mots d’origine populaire; tous les mots où cette loi est violée sont d’origine savante.” Voor de latere (en huidige) Franse accentuering en intonatie, zie bijv. KUKENHEIM (1967:163): al vanaf het vulgair Latijn vertoonde het accent de neiging om zich naar het einde van het woord te verplaatsen; daarna heeft het sterke Germaanse accent het verder gedreven naar het oxytonisme; uiteindelijk had dan een verschuiving plaats van een neergaande intonatie naar een stijgende intonatie, niet alleen voor het woord maar ook voor de groep van woorden. Die wijziging vond haar beslag in de 13de eeuw, en in de 14de eeuw had het Frans zich volledig ontdaan van de dalende intonatie.

¹¹⁹ MICHIELS, o.c., p.159 (zonder bron): *Ambiani* < **ambi-onn-i* ‘zij die rondom de rivier, d.i. de Somme, wonen’; *Ambarri* < *amb-arar* ‘zij die rond de Arar wonen’ (oude Kelt. naam van de Saône); *Ambidravi* < **ambi-drava-i* ‘rondom de Drava (Drau)’ in Noricum; *Ambisontes* < **ambi-isonta-es* ‘rond de rivier Isonta’ (oude naam voor huidige Salzach); *Ambivariti* < *ambi-var-iti* ‘zij die rond het water wonen’ (var, ver ‘water’).

5. Latijnse-Romaanse evolutie in een gebied dat al eeuwen Germaans was?

Naar eigen zeggen moet Michiels “noodgedwongen van de Latijnse vorm” uitgaan en hij stelt dat de naam onder die vorm verder evolueert “in het geschreven en gesproken taalgebruik”. Hij vraagt zich daarbij af of dat misschien impliceert dat de Anduerpi in de 7de eeuw nog steeds geen Germaans praatten! Onzin, natuurlijk, want wat er vroeger ook ter plaatse gesproken werd, in de 7de eeuw was het gebied al eeuwen door Germanen bezet en overigens sprak men er al een Germaanse taal eeuwen lang voor de grote invasie van de Germanen in de 4de-5de eeuw.¹²⁰ En indien de naam, zoals Michiels stelt, in het dagelijkse gebruik voortleefde, dan zal hij beslist niet de Latijnse en Romaanse evolutie hebben gevolgd.

4. Finale

Terzake deskundigen zullen mijn bijdrage wellicht onnodig uitgebreid vinden. Als goede verstaanders hebben zij immers maar een half woord nodig. Hoewel het boek hier bovendien meer aandacht heeft gekregen dan het verdient, heb ik toch gemeend vrij breedvoerig op Michiels’ pennenvrucht te moeten ingaan. Enerzijds om aan Michiels zelf duidelijk te maken dat hij weinig reden heeft om aan zijn eigen gelijk vast te houden. Anderzijds om de niet-gespecialiseerde lezer(es) een spiegel voor te houden, zodat hij/zij (minstens) twee keer zal nadenken vooraleer zich op het glibberige pad van de etymologie te wagen. Ik hoop althans dat het ondertussen ook voor de “gewone” lezer duidelijk zal zijn dat het met Michiels’ toponymische verklaringen erg gesteld is en dat met name zijn verklaring van de naam *Antwerpen* getuigt van niets anders dan pure gissing, verkeerd begrepen informatie, tegenstrijdige beweringen, fantasierijke speculatie en gebrek aan taalhistorische kennis.

Op pagina 139 schrijft Michiels: “Er werd in het verleden met alle mogelijke kunstgrepen stevast naar een Germaanse verklaring gezocht, hoever dat ook mocht leiden, omdat Antwerpen voor de germanisten nu eenmaal Germaans móest zijn.” In zijn boek gebruikt Michiels oneindig veel méér kunstgrepen om het tegendeel te bewijzen. Helaas zonder aanvaardbaar resultaat.

Ward Van Osta

Aangehaalde literatuur

AVIENUS RUFUS FESTUS, *Rufi Festi Avieni Phaenomena Aratea, Les Phénomènes d’Aratus*, Paris, 1843.

BATTISTI C. & ALESSIO G., *Dizionario etimologico italiano*, Firenze, 1968, vol.1.

BONNET MAX, *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890 (facsimile Hildesheim, 1968).

BRACHET A., *Grammaire historique de la langue française*, Paris, s.a. (1867).

BREYSIG A., *Germanici Caesaris Aratea cum scholiis*, Berlin 1867 (Hildesheim, 1967).

BRUNOT F., *Histoire de la langue française, Tome I, De l’époque latine à la Renaissance*, Paris, 1966.

¹²⁰ Vgl. GYSSELING (1978:8): in de tweede eeuw voor Christus vangt in een groot deel van de Nederlanden de germanisering aan. Zie ook VAN LOON (2000:36): in de zuidelijke Nederlanden woonden “al sedert de Romeinse verovering vele Germaanse stammen binnen het rijksverband.” VAN LOON (1991:47, 62-63): het noordelijke bekken van de Zenne was al in de prehistorie gegermaniseerd en reeds eeuwen vóór de invallen van de Franken zou ten noorden van de huidige taalgrens een Oergermaans dialect gesproken zijn.

- CARNOY A., Origine des noms de communes de Belgique, Louvain, 1948-1949.
- DAUZAT A. & ROSTAING CH., Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France, Paris, 1963.
- DAUZAT A., DUBOIS J., MITTERAND H., Nouveau Dictionnaire Étymologique et historique, Paris, s.a. (1979).
- DE SEYN E., Geschied- en Aardrijkskundig woordenboek der Belgische gemeenten, Turnhout, 1939.
- DEVLEESCHOUWER J., Nervische hydroniemen (III), in: *Naamkunde* 7(1975), p.17-23.
- DE VRIES J., Etymologisch woordenboek, Utrecht-Antwerpen, 1961.
- DE VRIES J., Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse plaatsnamen, Utrecht, 1962.
- Diplomata Belgica = GYSSELING M. & KOCH A.C.F.
- DIVAEUS P., De Galliae Belgicae antiquitatibus, Lib.I, Antwerpen, 1566.
- ENGEL A. & SERRURE R., Traité de numismatique du Moyen Age, dl 1, Bologna, 1980.
- ERNOUT A. & MEILLET A., Dictionnaire Étymologique de la langue latine, Paris, 2001.
- ERREN M. (ed.), *Aratos Phainomena, Sternbilder und Wetterzeichen*, München, 1971.
- GAIN D.B., *The Aratus ascribed to Germanicus Caesar*, London, 1976.
- GANSHOF F.L., Het tijdperk van de Merowingen, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, I, 1949, p.252-305.
- GHEQUIERUS J., *Acta sanctorum Belgii selecta ...*, III, p.198-309 Vita S. Eligii Episcopi, Bruxellis, 1785.
- GLARE P.G.W., *Oxford Latin Dictionary*, V, Oxford, 1976.
- GODEFROY F., *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, I(1880).
- GREIMAS A.J., *Dictionnaire de l'ancien français*, Paris, 1992.
- GYSSELING M. & KOCH A.C.F., *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Brussel, 1950.
- GYSSELING M., *Antwerpen en Anvers*, in: *Meded.Vlaam.Topon.Ver.* 23(1947), p.21-25.
- GYSSELING M., *Toponymisch Woordenboek*, 1960.
- GYSSELING M., Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen, in: *Naamkunde* 10(1978), 1-2, p.1-24.
- GYSSELING M. (1986), Oude namen te Antwerpen, in: *Naamkunde* 18(1986), pp.11-18.
- KIDD D., *Aratus Phaenomena*, edited with introduction, translation and commentary by D. Kidd, Cambridge, 1997.
- KOECHLY A. (ed.), *Poetae Bucolici et Didactici .... Aratus ... Graece et Latine*, Parisiis, 1851.
- KRUSCH B., *Vita Eligii episcopi Novomagensis Liber II*, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum*, tomus IV, Hannover, 1902.
- KUKENHEIM L., *Grammaire historique de la langue française*, deel 1: Les parties du discours, Leiden, 1967.
- KÜNZEL R.E., BLOK D.P. e.a., *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam, 1989.
- LAFaurie J., De gouden tremmissis geslagen te ANDERPUS en andere Merovingische munten gevonden nabij Antwerpen, in: *Warmenbol E. (red.), Het ontstaan van Antwerpen; Feiten en Fabels*, Antwerpen, 1987, p.157-161.
- LE BOURDELLÈS H., *L'Aratus Latinus, étude sur la culture et la langue latines dans le nord de la France au VIIIe siècle*, Lille, 1985.
- LEWIS C.T., *A Latin Dictionary*, Oxford, 1879 (1998).
- MAASS E., *Commentariorum in Aratum Reliquiae*, Berolini, 1898 (1958), waarin p.172-306 *Aratus Latinus cum Scholiis et recensione interpolata. Inest Catasterismorum libellus cum versione latina compositus, e codicibus editus (cum Supplementis p.573-581)*.

- MANSION J., Oud-Gentsche Naamkunde, 's-Gravenhage, 1924.
- MARTIN J., *Scholia in Aratum vetera*, Stutgardiae, 1974.
- MARTIN J., *Aratos Phénomènes*, Paris, 1998, 2dln.
- MEILLET A., *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, 1928.
- MILIS L., Kerstening en kerkelijke instellingen tot circa 1070, in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, I (1981), p.265-285.
- MOORS J., *De oorkondentaal in Belgisch-Limburg van circa 1350 tot 1400*, Brussel, 1952.
- MULLER S. & BOMAN A.C., *Oorkondenboek van het sticht Utrecht tot 1301, deel I*, 1920.
- NÈGRE E., *Toponymie générale de la France*, Genève, 1990.
- NORBERG D., *Manuel pratique de Latin médiéval*, Paris, 1968.
- POTTMEYER H., Ingwaeoonsch taalgoed in en rond Antwerpen, in: *Bijdragen tot de geschiedenis* 20(1929), p.149-196
- PROU M., *Catalogue des monnaies françaises de la Bibliothèque Nationale; Les monnaies mérovingiennes*, Paris, 1896 (facsimile Graz, 1969).
- PROU M., *Notes sur le latin des monnaies mérovingiennes (Extrait des MELANGES offerts à M. Maurice Wilmots)*, Paris, 1909.
- RIVET A.L.F. & SMITH C., *The place-names of Roman Britain*, London, 1979.
- SLOET L.A.J.W., *Oorkondenboek der graafschappen Gelre en Zutfen, 's Gravenhage*, 1872.
- TAVERNIER-VEREecken C., *Gentse Naamkunde van ca.1000 tot 1253*, Brussel, 1968.
- Thesaurus Linguae Latinae*, I (1900), Leipzig, kol. 1866.
- VÄÄNÄNEN V., *Introduction au Latin vulgaire*, Paris, 1963.
- VAN ACKER J., *Antwerpen, van Romeins veer tot wereldhaven*, Antwerpen, 1975.
- VAN LOEY A., *Middel nederlandse spraakkunst, II. Klankleer*, Groningen-Djakarta-Antwerpen, 1957.
- VAN LOON J., *Antwerpens vroegste geschiedenis in het licht van de plaatsnamen*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis* 1982, pp.3-39.
- VAN LOON J., *Een historisch-naamkundige reconstructie*, in: *Antwerpen, Twaalf eeuwen geschiedenis en cultuur* o.l.v. K. Van Isacker en R. Van Uytven, Mercatorfonds, Antwerpen, 1986 (zie ook daar voor Antwerpse bibliografie).
- VAN LOON J., *Een taalkundige benadering van Antwerpens vroegste geschiedenis*, in: *Warmenbol E. (red.), Het ontstaan van Antwerpen; Feiten en Fabels*, Antwerpen, 1987, p.179-183.
- VAN LOON J. & WOUTERS A., *De ouderdom van de taalgrens in het stroomgebied van de Zenne*, in: *Taal en Tongval XLIII*(1991),1, p.47-67.
- VAN LOON J., *De ontstaansgeschiedenis van het begrip 'stad'*, Gent, 2000.
- VAN LOON J., *Maurits Gysselings Toponymisch Woordenboek. Receptie, aanvullingen en correcties*, Tongeren, 2008.
- VAN WAGENINGEN J., *Latijnsch Woordenboek* (bew. F. Muller), Groningen, 1965.
- VERHULST A., *Het ontstaan en de vroege topografie van de Romeinse tijd tot het begin van de 12de eeuw*, in: *De stad Antwerpen van de Romeinse tijd tot 17de eeuw*, 1978.
- VON WARTBURG W., *Evolution et structure de la langue française*, Bern, (1946) 1971.